

PET'S VIRKSOMHED I FORHOLD TIL GRØNLAND OG FÆRØERNE

PET-KOMMISSIONENS BERETNING

BIND 14

BIND 14

PET'S VIRKSOMHED I FORHOLD TIL
GRØNLAND OG FÆRØERNE

FORFATTERE:

HENRIK S. NISSEN, DR.PHIL.

Henrik S. Nissen (1933-2005) var medlem af PET-Kommissionen 1999-2005 samt lektor ved Institut for Historie, Københavns Universitet, hvor han underviste og forskede i dansk og europæisk historie i det 19. og 20. århundrede. Nissen har bl.a. skrevet *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken* (Gyldendal, 1973), *Landet blev by 1950-1970*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 14 (Gyldendal og Politiken 1991/2004).

MOGENS PELT, PH.D. & DR.PHIL.

Mogens Pelt er lektor ved Afdeling for Historie, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet, hvor han forsker og underviser i international historie. Han har forsket i såvel mellemkrigstidens som den kolde krigs historie og har bl.a. skrevet *Tying Greece to the West. US-West German-Greek relations 1949-1974* (Museum Tusulanum, 2006) og, sammen med Morten Heiberg, *Los negocios de la Guerra. Armas Nazis para la República española* (Crítica, Barcelona 2005).

REDAKTØR:

RASMUS MARIAGER, PH.D.

Rasmus Mariager er post.-doc. ved Institut for Historie, Kultur & Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet og forfatter til bl.a. *I tillid og varm sympati. Dansk-britiske forbindelser og USA under den tidlige kolde krig* (Museum Tusulanum, 2006).

PET'S VIRKSOMHED I FORHOLD TIL GRØNLAND OG FÆRØERNE

PET-KOMMISSIONENS BERETNING BIND 14

Forfattere:

Henrik S. Nissen

Mogens Pelt

Redaktør:

Rasmus Mariager

PET'S VIRKSOMHED I FORHOLD TIL GRØNLAND OG FÆRØERNE

Publikationen kan bestilles
via Justitsministeriets hjemmeside (www.jm.dk)
eller hos
Schultz Distribution
Herstedvang 10
2620 Albertslund
Telefon: 43 22 73 00
Fax: 43 63 19 69
schultz@schultz-grafisk.dk
www.schultzboghandel.dk

ISBN: 89-91851-64-5
ISBN: 89-91851-65-3 (internet)
Tryk: Schultz Grafisk

Forord

Dette bind er forfattet af Henrik S. Nissen og Mogens Pelt. Rasmus Mariager har forestået redaktionen af bindet.

I henhold til PET-kommissionslovens § 1, stk. 4, har Kommissionen ansat et antal forskere, herunder Rasmus Mariager og Mogens Pelt. Rasmus Mariager og Mogens Pelt har haft adgang til at arbejde frit og med uhindret adgang til Kommissionens kildemateriale, herunder fra PET's arkiv.

På denne baggrund fremlægger forfatteren resultatet af sine historiske undersøgelser i nærværende bind. Kommissionen har nøje gennemgået og drøftet dette og de forudgående udkast til bindet, ligesom de er blevet sammenholdt med det underliggende kildemateriale. Efterfølgende har Kommissionen godkendt manuskriptet og antaget det til udgivelse i Kommissionens beretning.

Kommissionen har i henhold til PET-kommissionslovens § 4 foretaget anonymiseringer i fornødent omfang. Kommissionens retlige vurderinger efter PET-kommissionslovens § 3, stk. 2, er knyttet til vedkommende afsnit.

Johnny Laursen

Regin Schmidt

Ditlev Tamm

Jens Vedsted-Hansen

Leif Aamand
formand

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Forord	3
Forkortelser og akronymer.....	6
1. INDLEDNING	7
2. GRØNLAND	11
Social kontrol og selvjustits	13
Indrejse og sikkerhedsundersøgelser	16
Hjemmestyret.....	31
Sammenfatning.....	46
3. FÆRØERNE.....	50
Overvågning på Færøerne.....	51
Sovjetisk interesse i Færøerne.....	54
Sammenfatning.....	58
4. RETLIG VURDERING FOR SÅ VIDT ANGÅR PERIODEN 1968-1989	60
5. KILDER OG LITTERATUR	61
1. Kilder	61
2. Litteratur	62

Forkortelser og akronymer

DAC	Danish Arctic Contractors Danske Arktiske Entreprenører
DEW	Distant Early Warning-line Varslingskæde
DKP	Danmarks Kommunistiske Parti
ESU	Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg
FCD	First Chief Directory Første Hoveddirektorat, KGB's udenrigsafdeling
FE	Forsvarets Efterretningstjeneste
ICC	Inuit Circumpolar Conference International sammenslutning af Inuitter
JM	Justitsministeriet
KF	Det Konservative Folkeparti
KGB	Komitet Gosudarstvennoj Besopasnosti Komitéen for den statslige sikkerhed, Sovjetunionens hemmelige statspoliti
ME	Marinens Efterretningssektion
NA	National Archives II, College Park, Maryland
PET	Politiets Efterretningstjeneste
PLO	Palestinian Liberation Organisation Palæstinenserne Befrielsesbevægelse
RB	Retsbøger
REA	Rigspolicefens Efterretningsafdeling
RG59	Record Group 59, Records of the Department of State
RR	Rigsregistraturen
S	Socialdemokratiet
SF	Socialistisk Folkeparti
SIK	Grønlands Arbejder Sammenslutning Det grønlandske LO
UM	Udenrigsministeriet

1. INDLEDNING

PET-kommissionsloven (lov nr. 359 af 2. juni 1999) gælder ikke umiddelbart for Færøerne og Grønland, men kan ved kongelig anordning ”sættes i kraft for disse landsdele med de afvigelser, som de særlige færøske og grønlandske forhold tilsiger.” Dette skete henholdsvis den 13. august 2001 og den 10. oktober 2001. Ud over at undersøge og redegøre for PET’s efterretningsvirksomhed i Danmark på det politiske område 1945-89 har Kommissionen således også haft til opgave at undersøge og redegøre for politiets efterretningsvirksomhed 1945-89 på det politiske område i forhold til Grønland og Færøerne, herunder at undersøge og redegøre for karakteren af de aktiviteter i politiske partier mv., der var baggrunden for politiets efterretningsvirksomhed. Desuden har Kommissionen til opgave at foretage en retlig vurdering af, hvorvidt PET’s virksomhed var i overensstemmelse med retningslinjer og bestemmelser fastsat af Folketinget og skiftende regeringer i perioden 1968-89.¹

Bindets første del er en fremstilling af PET’s virksomhed i forhold til Grønland, mens anden del er en beskrivelse af PET’s virksomhed i forhold til Færøerne. Om kildesituationen skal det bemærkes, at PET’s bevarede sagsakter vedrørende Grønland slutter omkring 1960, idet de allerfleste sagsakter for den følgende periode er makuleret. Bevaret er nogle få sagsakter, og tilsvarende er der bevaret enkelte, men ikke særligt omfattende emnesager vedrørende PET’s virksomhed i forhold til Færøerne. Disse emnesager udgør hovedparten af det kildemateriale, der ligger til grund for fremstillingen. I de anvendte emnesager findes ikke alene materiale fra PET, men også spredte rapporter og notitser fra Forsvarets Efterretningstjeneste (FE). Desuden er anvendt oplysninger fra PET’s emnekartotek. Emnekortene giver kun i meget få tilfælde mulighed for detaljerede beskrivelser, men er dog et tilstrækkeligt grundlag for at belyse nogle hovedtræk i udviklingen. Oplysningerne på emnekortene skal imidlertid anvendes med forsigtighed, da det ikke altid fremgår, hvad oplysningerne er baseret på.

1 Om emnet, se Kommissionens beretning, bind 1.

Endvidere er fremstillingen stedvis baseret på det såkaldte Gordijevskij-materiale, der omfatter oplysninger om Sovjetunionens politik og virksomhed over for Danmark og de nordatlantiske områder i 1970'erne og 1980'erne. Gordijevskij var officer i KGB og var i to perioder i 1960'erne og 1970'erne udstationeret på den sovjetiske ambassade i København. I 1975 blev Gordijevskij imidlertid hvervet af en udenlandsk efterretningstjeneste, og frem til 1985 leverede han oplysninger blandt andet om, hvordan Sovjetunionen forsøgte at påvirke eller hverve danske statsborgere som agenter, hvad enten de var bosiddende i Danmark eller i Grønland eller på Færøerne. Kommissionens kildekritiske overvejelser i tilknytning til Gordijevskij-materialet beskrives andetsteds i beretningen, men det skal her bemærkes, at det er Kommissionens vurdering, at de oplysninger, som Gordijevskij leverede, mens han var dobbeltagent og umiddelbart efterfølgende har en høj grad af troværdighed.² Gordijevskij var imidlertid kun andenhåndskilde til en del af de oplysninger, han viderebragte, og derfor bør oplysningerne efterprøves på andet materiale. En af styrkerne ved materialet er, at Gordijevskij selv gør opmærksom på, at mange af de oplysninger residenturet i København overdrog Centeret i Moskva var overdrevne, idet de udstationerede efterretningsofficerer ønskede at fremme deres egne karrieremuligheder i KGB.³

Ydermere er der gjort brug af Kommissionens vidneafhøringer foruden referater af møder i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg. I forlængelse heraf er inddraget kilder af amerikansk proveniens, idet et antal telegrammer og notiser fra den amerikanske ambassade til det amerikanske udenrigsministerium State Department er benyttet.

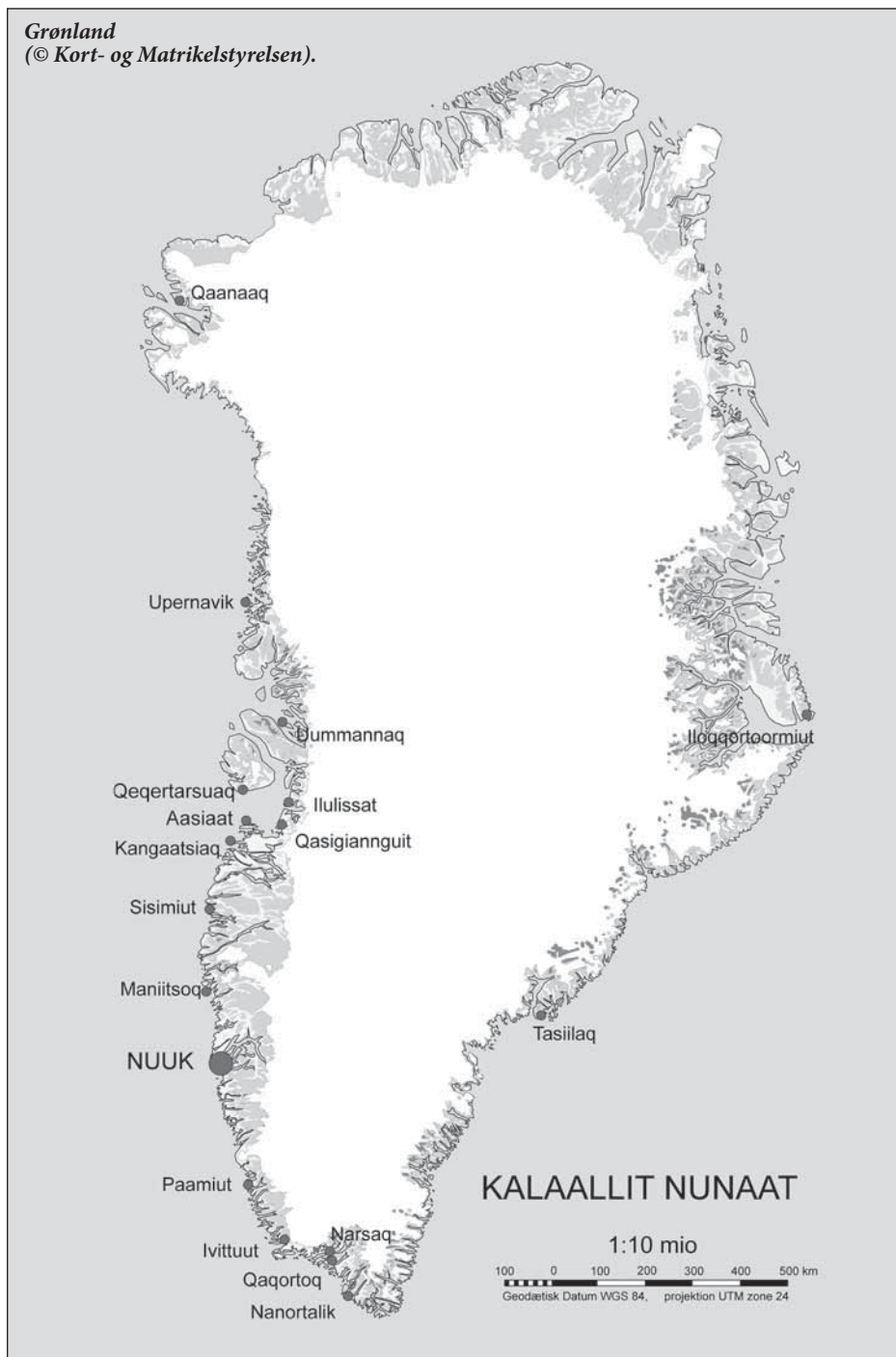
Endelig er anvendt litteratur om Grønland og Færøerne under den kolde krig. Af særlig relevans er et antal fremstillinger, der beskriver og analyserer landsdelenes placering i rivaliseringen mellem Øst og Vest. Den dansksprogede litteratur om Grønland er mest omfattende og behandler især landsdelens betydning for det dansk-amerikanske forhold, herunder sikkerhedspolitikken og

-
- 2 Gordijevskij omtales i bindet som dobbeltagent, selv om det skal bemærkes, at han ikke var en klassisk dobbeltagent, dvs. en person der virkede som agent for to tjenester samtidig. Gordijevskij var rettelig en vestlig agent i KGB, jf. RB: Jørn Bro, 27. november 2000. Vedrørende dobbeltagentbegrebet, se: Norman Polmar and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage* (New York, 1997), s. 173.
 - 3 Om Gordijevskij-materialet, se Kommissionens bind 7 og bind 13. I bind 7 beskrives endvidere hvervningen af Gordijevskij. Gordijevskij har selv beskrevet sin virksomhed i Danmark i selvbiografien *Next Stop Execution. The Autobiography of Oleg Gordijevsky* (London, 1995).

spørgsmålet om oplagring af amerikanske kernevåben,⁴ men også Færøerne behandles i et antal skriftlige arbejder.⁵ Væsentlig er især historiker Bent Jensens rapport *Føroyar í kalda krígunum/Færøerne under den kolde krig (1945-1991)*, der var bestilt af det færøske landsstyre. Rapporten redegør for Sovjetunionens virksomhed over for Færøerne under den kolde krig. Foruden russiske, østtyske og færøske arkiver er rapporten baseret på studier i danske samlinger, herunder akter fra Forsvarsministeriet, Justitsministeriet og Statsministeriet.⁶

Mens de kronologiske rammer for den foreliggende undersøgelse er nogenlunde sammenfaldende med perioden i de ovenfor nævnte arbejder, dvs. perioden fra 1945 til 1989, skiller denne sig ud fra de ovennævnte værker, idet nærværende undersøgelse er den eneste, der haft mulighed for systematisk at undersøge PET's virksomhed i forhold til såvel Grønland som Færøerne.

-
- 4 Paul Claesson (red.), *Grønland. Middelhavets Perle* (Eirene, 1983); *Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68* (DUPI, 1997); Bent Jensen, *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (Odense Universitetsforlag, 1999); Bo Lidegaard, *I Kongens navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-58* (Samleren, 1996); Poul Villume, *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig: en studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961* (Eirene, 1995); *Afviklingen af Grønlands Kolonistatus 1945-54*, (DIIS, 2007).
- 5 Feks. Kirsten Harder, *De dansk-færøske forhold 1945-1948* (Odense Universitetsforlag, 1979).
- 6 Bent Jensen, *Føroyar í kalda krígunum/Færøerne under den kolde krig (1945-1991)* (Løgmanskrivstovan, 2004). Kommissoret, der ligger til grund for rapportens udfærdigelse, er refereret s. 5.

2. GRØNLAND

Beliggende midt mellem Washington og Moskva var Grønland under den kolde krig af stor geostrategisk betydning. USA's interesse for landsdelen havde dybe rødder, og så tidligt som i 1867 i forbindelse med købet af Alaska havde der i USA været forslag fremme om også at købe Grønland.⁷ Det var som bekendt aldrig blevet til noget, men under Den Anden Verdenskrig indgik Henrik Kauffmann, efter at han som Danmarks gesandt i USA havde brudt med det danske udenrigsministerium, på etårsdagen for Tysklands besættelse af Danmark, den 9. april 1941, en overenskomst med den amerikanske regering om Grønlands forsvar. Overenskomsten gav USA ret til oprettelse af baser i Grønland med fuld jurisdiktion over disse, og i løbet af krigen blev der etableret 14 flyve- og flådebaser samt en række vejrstationer. I 1943 talte amerikansk militært personel omkring 5.500 personer, dvs. mere end 25 procent af Grønlands befolkning, der var på omkring 20.000.⁸

Aftalen med USA slog Danmarks suverænitet over Grønland fast, og udfaldet af verdenskrigen betød, at Kauffmanns enegang bidrog til at sikre formel dansk suverænitet over Grønland også på langt sigt. I årene, der fulgte, voksede Grønlands strategiske betydning yderligere. Washington betragtede fortsat militær tilstedeværelse i Grønland som et vigtigt aktiv på linje med USA's faciliteter på Azorerne, i England, Japan etc. Dette betød, at Danmarks Grønlandspolitik blev knyttet til striden mellem Øst og Vest, og at visse politiske spørgsmål vedrørende Grønland, såsom bestræbelserne for at omgøre Kauffmanns Grønlandstraktat fra 1941, måtte vige for såkaldt realpolitik.⁹ Den 27. april 1951 indgik Danmark og USA således en ny overenskomst vedrørende Grønland. Denne gav blandt andet USA ret til at have baser i Grønland, hvilket skal ses i sammenhæng med USA's globale strategi: Den var den første af sin art i NATO-regi, samtidig med at den

7 *Afviklingen af Grønlands kolonistatus 1945-54*, s. 13-32.

8 *Ibid.*, s. 24-27.

9 Dansk sikkerhedspolitik vedrørende Grønland er behandlet i *Grønland under den kolde krig*.

indvarslede indgåelsen af lignende baseaftaler med Danmarks partnere på alliansens sydlige flanke (Grækenland og Spanien 1953, Tyrkiet 1954). I forhold til NATO var Grønland med sine varslingsanlæg og flyvepladser af stor betydning for luftforsvaret af Nordamerika og for sikring af luftoverlegenhed samt søherredømmet i Nordatlanten. Fra officiel amerikansk side fremgår det, at der havde været stationeret atomvåben på Thulebasen: Fra februar 1958 og otte måneder frem og fra december 1959 til sommeren 1965.¹⁰ På samme måde havde USA's signal- og lyttefaciliteter på Grønland både en defensiv og en fremskudt kvalitet og bandt Grønland sammen med tilsvarende anlæg i USA, England (Croughton), Tyrkiet (Incirlik), Filippinerne (Clark) og Japan (Yokota).¹¹

Vedrørende forholdet mellem Danmark og Grønland skal det nævnes, at de institutionelle rammer for administrationen af Grønland ændredes i den undersøgte periode. Frem til vedtagelsen af Grundloven i 1953 var Grønland en dansk koloni. Området blev styret fra København af Grønlands Styrelse. I 1950 blev Grønlands Styrelse omdannet til et departement under Statsministeriet, Grønlandsdepartementet, mens de to landsfogedembeder, blev samlet i et landshøvdingembede. I 1960 blev der oprettet et selvstændigt ministerium for Grønland, Grønlandsministeriet. Da Danmark i 1973 trådte ind i EF, fulgte Grønland med, selv om et flertal af den grønlandske befolkning var imod. Den efterfølgende grønlandske kritik førte i 1975 til nedsættelse af Hjemmestyrekommissionen, og i 1979 til indførelse af Hjemmestyret i Grønland. Dette medførte en magtdeling mellem danske og grønlandske myndigheder, hvor Grønland på et antal områder overtog beslutningskompetence fra rigsmyndighederne, f.eks. inden for erhvervs-mæssige spørgsmål. Til gengæld forblev udenrigs- og forsvarspolitikken et rigsansliggende, idet Grønland dog ifølge loven skulle have krav på at blive hørt i alle tilfælde, hvor Danmark måtte overveje at indgå en kontrakt, der vedrørte grønlandske interesser. Det grønlandske landsstyes første formand, Jonathan Motzfeldt, lagde stor vægt på, at Grønland deltog i alle danske udenrigspolitiske beslutninger, der vedrørte Grønland, og det blev hurtigt besluttet, at landsstyre-

10 *Grønland under den kolde krig*, s. 15. Med det såkaldte "H.C. Hansen-papir" af 16. november 1957 til den amerikanske ambassadør Val Petersen gav den danske regering stiltiende USA sin accept af, at USA oplagrede kernevåben i Grønland. Papiret er optrykt i *Grønland under den kolde krig*, bd. 2, s. 301.

11 Se f.eks. Paul Claesson (red.), *Grønland. Middelhavets Perle*, Kort og Diagrammer, s. VIII.

formanden jævnligt skulle orienteres om EF- og NATO-politikken af relevante danske ministre.¹²

Social kontrol og selvjustits

I Danmark blev det i den tidlige efterkrigstidsperiode overvejet, om det danske politi skulle foretage overvågning i Grønland. I et notat kaldet ”Forslag til udførelsen af politimæssigt efterretningsarbejde i Grønland”, dateret den 11. juli 1951, hed det således, at det hidtil ikke havde været muligt at udøve nogen effektiv overvågning af eventuel subversiv aktivitet i Grønland, idet man ikke havde noget politi i Grønland, bortset fra nogle grønlandske havnebetjente. Forslagets ophavsmand ønskede derfor en liste over ”alle livsvigtige virksomheder i Grønland”.¹³ Disse ønsker må blandt andet ses på baggrund af, at det ifølge en kriminalbetjent

”erfaringsmæssigt [havde] vist sig, at enkelte, aktive kommunister kan øve en betydelig indflydelse blandt den grønlandske befolkning, der er meget modtagelig for den kommunistiske ide, idet kommunisterne propagerer stærkt på modsætningsforholdet mellem grønlænderen og den dansker, der forretter tjeneste på Grønland, idet sidstnævntes fortjeneste og levefod er væsentlig bedre.”¹⁴

Erfaringen byggede formodentlig på den første egentlige kommunistiske aktivitet i Grønland, da en seminarielærer af Grønlands styrelse i 1946 blev ansat i Kudtligssat på Disko. Den pågældende havde etableret et kommunistisk parti blandt kulminearbejderne, og samtidig havde han fået oversat, som det hed, ”de kommunistiske love” til grønlandsk. Den pågældende formodedes også at have foranstaltet den første lokale strejke og i sin agitation peget på den store sociale forskel mellem danskere og grønlændere. Efter et år blev han sendt tilbage til Danmark, men opretholdt forbindelsen til sine partifæller i Grønland.¹⁵ I det ovenfor omtalte notat fra 1951 blev der udtrykt et ønske om oprettelse af et regi-

12 Den dansk-grønlandske forbindelse og grundlovsrevisionen af 1953 er grundigt beskrevet i *Afviklingen af Grønlands kolonistatus 1945-54*. Vedrørende Hjemmestyret se Nikolaj Petersen, *Europæisk og Globalt Engagement 1973-2006*. Dansk Udenrigspolitik Historie, bd. 6 (Gyldendal Leksikon, 2006), s. 334-337.

13 PET, emnesag: Diverse skrivelser.

14 PET, emnesag: Diverse skrivelser.

15 PET, emnesag: Diverse skrivelser.

ster over alle kommunister i Grønland, kommunistiske grupper, abonnenter på Land og Folk mv. Det fremgår ikke af materialet, hvor meget ekstra mandskab, der blev tilført politiet i Grønland, men nok til, at der blev udarbejdet en fotokopieret vejledning i lommeformat.¹⁶

Praksis i de følgende årtier viser, at PET tilsyneladende stillede sig tilfreds med, at det grønlandske samfunds særlige beskaffenhed betød, at social kontrol og selvjustits i hver enkelt by og bygd var tilstrækkelig til at afsløre eventuelle sikkerhedstrusler. Hermed blev politimesteren i Godthaab den eneste permanente repræsentation af PET's myndighed i Grønland. Den 20. september 1963 gav politimester Erik Hesselbjerg i Godthaab udtryk for følgende: Det eneste væsentlige problem var at forhindre, som han udtrykte det, ”at befolkningen blev inficeret med kommunisme.” Da forsvarsområderne var sikkerhedsbeskyttede, var der efter hans mening ikke særlig grund til sikkerhedsbeskyttelse af andre anlæg på Grønland. Han mente ikke, at der bestod nogen fare for udbredelse af kommunisme blandt den grønlandske befolkning, og han havde derfor ikke instrueret politiet om at være særlig opmærksom på dette spørgsmål. De nære kontakthold i de små samfund i Grønland betød ganske enkelt, at man ville blive orienteret, såfremt kommunismen begyndte at udbredes. Hesselbjerg mente heller ikke, at utilfredshed med den store bolignød og den diskriminerede lønpolitik, der førtes i Grønland, ville skabe grobund for kommunisme, eftersom der var store forbedringer af disse misforhold i gang.¹⁷ Denne vurdering blev i 2000 støttet af forhenværende souschef i PET, Jørn Bro, der over for Kommissionen har forklaret, at det

”for så vidt [var] korrekt, at der kunne udøves subversiv virksomhed på Grønland uden PETs overvågning, men samfundet var så lille. Den grønlandske administration ville hurtigt vide, hvis der var nogen, der gav problemer. Desuden kom folk til Grønland med det formål at tjene penge.”¹⁸

Ifølge Jørn Bro var PET alene involveret i sikkerhedsgodkendelser til sikkerhedsområder. Derudover beskæftigede PET sig ikke med Grønland: ”Man havde hverken agenter eller meddelere på stedet.” Heller ikke bombeflystyrtet ved Thu-

16 Ibid.

17 PET, emnesag: ”Sikkerhedsforholdene ved politimesterembedet på Grønland m.m.”, 3. oktober 1963.

18 RB: Jørn Bro, 27. november 2000.

le i 1968 fik PET til at ændre overvejelser. Når der i den anledning blev sendt en PET-medarbejder til Grønland, skete det, fordi statsminister Jens Otto Krag bad om det. Men vedkommende virkede som en slags forbindelsesofficer, der kunne rapportere hjem.¹⁹ Ifølge Jørgen Skat-Rørdam, der var chef for PET 1970-75, havde ingen myndighed udpeget bestemte geografiske områder på Grønland, som PET særligt skulle være opmærksom på. Efter Skat-Rørdams erindring tænkte man heller ikke på, om der lokalt kunne opstå uro som følge af disse baser og installationer. De var jo beliggende i øde områder. PET havde således intet med opsyn eller bevogtning af disse baser og installationer at gøre.²⁰

At PET ikke foretog selvstændig efterforskning i Grønland, kom tydeligt frem i forbindelse med et flystyrt den 20. april 1985. Styrtet har ikke vakt megen opmærksomhed i den offentlige debat, selv om der var tale om en bemærkelsesværdig personsammensætning i flyet. Blandt passagererne var der således en repræsentant for PLO (Palestinian Liberation Organisation, Palæstinenserne Befrielsesbevægelse) og en amerikansk statsborger. PET blev først involveret i sagen, da det grønlandske politi rettede henvendelse.²¹ Ifølge Per Larsen, PET's operative chef 1983-92, var det formodentlig politimesteren i Grønland, der underrettede PET. Man havde, ifølge Per Larsen, også "en mistanke om, at USA ikke var helt uvidende om, hvad der foregik."²² Det har ikke været muligt at indhente yderligere oplysninger om, hvorvidt, og eventuelt ad hvilke kanaler, USA skulle have været vidende om flystyrtet. Men det står fast, at navigatøren var amerikaner, at han overlevede ulykken, og at han blev bragt til USA. Det står ligeledes fast, at en anden overlevende person blev bragt til Rigshospitalet

19 Ibid.

20 RB: Jørgen Skat-Rørdam, 29. januar 2002.

21 Den 20. april 1985 blev et ældre fly af typen Fokker 27 knust, da det forsøgte at nødlande på den grønlandske østkyst. Flyet var blevet købt af det nicaraguanske luftfartsselskab AERO-NICA og var, ifølge PET's årsberetning for 1985, på vej fra Sanaa i Nordyemen til Nicaragua. To af flyets fem besætningsmedlemmer døde ved ulykken eller i løbet af den følgende nat. De tre overlevende blev fundet den følgende morgen af et amerikansk rekognosceringsfly. Den ene af disse, navigatøren, var amerikaner, som sammen med de to andre blev bragt til København umiddelbart efter flystyrtet og derefter videre til USA. Blandt de to tilbageværende jordanske besætningsmedlemmer var en palæstinenser, "A", med kontakter til palæstinensiske kredse i Danmark. PET, administrativ sag: Årsberetning for 1985.

22 RB: Per Larsen, 2. oktober 2002.

i København, og at det først var dér, at vedkommende blev genstand for PET's interesse på grund af den pågældendes forbindelse til PLO.²³

Set gennem hele den kolde krig tegner der sig således et billede af, at PET's aktiviteter ikke omfattede Grønland. I forbindelse med det nævnte flystyrt har Per Larsen udtrykt dette forhold således, at PET ikke betragtede Grønland som ”noget særligt” i efterretningsmæssig henseende. PET var af den opfattelse, at man havde de informationer, man skulle have, og det var ikke nødvendigt at sende en medarbejder til Grønland.²⁴ For så vidt som at PET indsamlede oplysninger om udviklingen foregik det, som det vil fremgå af det følgende, i Danmark.

Indrejse og sikkerhedsundersøgelser

At Grønland ikke opfattedes som ”noget særligt” i efterretningsmæssig henseende er dog ikke ensbetydende med, at PET ikke havde nogen opgaver i tilknytning til landsdelen. PET var gennem det meste af den kolde krig involveret i blandt andet sikkerheds- og baggrundsundersøgelser, når danske statsborgere ansøgte om indrejse til Grønland. Desuden var PET involveret i et antal andre spørgsmål. Disse vil alle blive beskrevet på de følgende sider.

Kommunister og folkesocialister

Grønland var oprindeligt noget nær et lukket land. Dette gjaldt ikke blot for udlændinge, men også for danske statsborgere. Med mindre man arbejdede i Grønlands Styrelse eller for regeringen, subsidiært Rigsdagen, var det vanskeligt at opnå tilladelse til indrejse i Grønland, og journalister fik kun sjældent adgang.²⁵ I 1948 instruerede regeringen Hedtoft Grønlands Styrelse om, at ingen kommunist måtte få adgang til Grønland. Dette pålæg fik den konsekvens, at DKP's formand, Aksel Larsen, skønt medlem af Folketingets Grønlandsudvalg, blev forment adgang til Grønland.²⁶ I almindelig praksis betød det, at alle perso-

23 Om flystyrtet, se Kommissionens beretning, bind 9.

24 RB: Per Larsen, 4. december 2002.

25 *Afviklingen af Grønlands Kolonistatus, 1945-54*, s. 15.

26 *Ibid.*, s. 147.

ner, der anmodede om indrejsetilladelse til Grønland, blev underkastet en sikkerhedsundersøgelse.²⁷

Behovet for sikkerhedsundersøgelser voksede i takt med opbygningen af de amerikanske baser, som i vid udstrækning blev udført af danske entreprenørvirksomheder og med dansk arbejdskraft. Der var tale om en omfangsrig virksomhed, som tidsmæssigt faldt sammen med storstilede danske bestræbelser på at udvikle Grønland efter de moderniseringsnormer, som prægede dansk Grønlandspolitik i de første par årtier efter befrielsen. Fra 1950'erne og frem var der derfor en stadig strøm frem og tilbage mellem Danmark og Grønland af ingeniører og håndværkere af forskellige fag. Denne trafik stillede stigende krav til de myndigheder, der skulle forestå sikkerhedsundersøgelserne, og det blev af den grund overvejet, hvor denne forholdsvis omfattende opgave hørte hjemme. Det vil fremgå nedenfor, at der eksisterede en opfattelse af, at Grønlandsstyrelsen/Statsministeriets Grønlandsdepartement hverken var sammensat eller holdningsmæssigt parat til sådanne opgaver. Hvad angik de militære efterretnings-tjenester fremgår det, at de var engageret i de sikkerhedsmæssige forhold, men at de ikke på nogen konsekvent måde var sat ind i ”sorteringen” og overvågningen af de kontraktansatte, der skulle arbejde i Grønland. Det var derimod REA (forløberen for PET) og senere PET.

I en notits af 17. oktober 1949 vedrørende sikkerheden i Grønland blev det slået fast, at den første opgave måtte være at etablere et kartotek over personer, der opholdt sig i eller kunne forventes ansat i Grønland. Disse personer blev foreløbigt inddelt i syv kategorier:

”1) Ledelsen for de forskellige kolonier, 2) Personale på vejstationerne, 3) Radioamatører, 4) Personale med våbentilladelse, 5) Kommuniste i Grønland, 6) Ekspeditioner i Grønland, 7) Entreprenørfirmaer, der er beskæftiget på Grønland.”

I samme notits blev det anført, at man måtte forhandle med direktør Eske Brun, Grønlandsdepartementet, for at der kunne arbejdes i forståelse med Styrelsens personalechef og ”eventuelt med den embedsmand, der administrerer presse og radio”.²⁸ Dette var baggrunden for gennemførelse af en række møder, hvor den praktiske tilrettelæggelse af sikkerheds-godkendelserne blev drøftet. Eske Brun

27 JM, ujournaliseret sag: ”Notits til chefen for A.III”, 8. marts 1968. Se også Engberg-Pedersens Papirer, skrivelse af 11. juni 1964.

28 PET, emnesag: Notits, 17. oktober 1949 (bilag 1b).

forklarede den 22. februar 1950, at de personer, som Styrelsen sendte til Grønland, hidtil var blevet undersøgt i et samarbejde med Marinens Efterretningssektion (ME), mens der ikke blev foretaget noget lignende vedrørende de håndværkere, som ingeniørfirmaerne sendte op. Der var imidlertid ikke tilfredshed med ordningen, blandt andet fordi oplysningerne undertiden var fejlbehæftede. Som eksempel nævnte han en elektriker, der var blevet godkendt, fordi ME havde forvekslet den pågældende med en anden person. Førstnævnte blev sendt til Grønland, men det viste sig, at han var ”en farlig og virksom kommunist”, hvilket gav Styrelsen ”en del vrøvl med amerikanerne.”²⁹ Styrelsen indgik herefter en aftale med ingeniørfirmaerne om, at Styrelsen en uge inden afrejse skulle have en liste med navne og adresser på de håndværkere, der skulle til Grønland. Herefter var det Styrelsens opgave på grundlag af de oplysninger, der blev skaffet til veje, at godkende eller afvise den enkelte person. En sådan afvisning kunne Styrelsen da meddele den pågældende eller det ansættende firma. Styrelsen behøvede ifølge aftalen ikke at begrunde en eventuel afvisning. Resultatet af de indledende drøftelser mellem REA og Styrelsen blev, at Eske Brun meddelte de militære efterretningstjenester, at Styrelsen ville optage forbindelse med REA.³⁰

De følgende møder mellem REA og relevante afdelingsledere i Grønlandsstyrelsen gik, efter referaterne at dømme, tilfredsstillende. Der blev talt åbent om, at det gjaldt ”kommunistisk infiltration i Grønland”, men også om ”den kulturelle udvikling”, idet det sidstnævnte punkt dog ikke blev nøjere forklaret. REA blev gjort opmærksom på muligheden for at føre kontrol med al korrespondance til og fra Grønland, idet denne blev samlet i en særlig postkælder i Grønlandstyrelsen. Chefen for telegraf- og vejrtjenesten, der havde overtaget vejrstationerne og etableret samarbejdet om driften af dem med amerikanerne, var heller ikke synderlig imponeret af det hidtidige samarbejde med den militære efterretningstjeneste. Han betegnede den bramfrit som ”fordunklingstjenesten”.³¹ Det aftaltes, at REA gennem kontorchef Aksel Svane i Styrelsen ville få tilsendt listerne over personalet ved vejrstationerne. Svane bemærkede dog, at Styrelsen ikke systematisk kunne påtage sig at indhente oplysninger til REA om de kommunister, der skulle til Grønland. Hvis der imidlertid fremkom oplysninger om ”kommunistisk adfærd”, ville de blive videregivet til REA. Derudover ville tjenesten også få en kopi af passagerlister fra trafikken til og fra Grønland. Under et møde en halv

29 PET, emnesag: Skrivelse, 23. juni 1950.

30 Ibid.

31 Ibid.

måned senere påpegede REA's repræsentant, at en kendt kommunist var blevet forhyret på et af Den Kongelige Grønlandske Handels skibe, der allerede var på vej til Grønland. Svane kommenterede, at Styrelsen ingen indflydelse havde på ansættelse af skibspersonalet, men han ville sørge for, at REA fik tilsendt lister over besætningerne på de enkelte skibe, der sejlede til Grønland. Svane lovede endvidere, at hvis der kom noget frem om politisk virksomhed eller såkaldt uro, ville REA straks blive underrettet. De sagsakter, som Styrelsen lå inde med om en kendt kommunist og dennes "kommunistiske virksomhed", blev ved samme lejlighed udlånt til REA.³²

Medlemskab af DKP var, som det fremgår, tilstrækkeligt til at afvise indrejse til Grønland. Med kommunistpartiets splittelse og SF's efterfølgende dannelse i 1959 rejste spørgsmålet sig, om medlemskab af SF var at betragte som en "belastende" oplysning, der kunne forhindre indrejse i Grønland. Når dette spørgsmål var aktuelt, havde det sin forklaring i, at PET de første år efter SF's stiftelse betragtede det nye parti som et forklædt kommunistparti.³³ I maj 1961 meddelte Svane i en samtale med PET's chef, Mogens Jensen, at man i Grønlandsministeriets vurdering af personer, der ansøgte om indrejse til Grønland, havde valgt at se bort fra eventuelle oplysninger om medlemskab af SF. Mogens Jensen pegede på, at det helt var Grønlandsministeriets afgørelse, og hvis den pågældende skulle beskæftiges uden for forsvarsområderne, var der næppe noget sikkerhedsmæssigt problem. Ifølge Mogens Jensen kunne man dog også lade det bero på en politisk afgørelse, om tilhængere af SF "overhovedet skulle have tilladelse til at tage beskæftigelse i Grønland." Mogens Jensens bemærkning afspejler det helt overordnede princip, som lå til grund for PET's trusselsbillede, nemlig at det var politikerne, der formulerede de instrukser, som lå til grund for registrering og overvågning. Fra PET's side overvejede man således at søge en principiel udtalelse om spørgsmålet ved at bringe det op i næste møde i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg.

Svane tilsluttede sig, at Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg blev spurgt. Det skete den 12. juni 1961, hvor Mogens Jensen forklarede, at Grønlandsministeriet var usikker på, hvordan man skulle bedømme sager, hvor der ikke forelå andet ufordelagtigt om personen end medlemskab eller andet tilhørsforhold til SF. Han erindrede om, at statsminister H.C. Hansen havde givet udtryk for, at kommunister burde holdes ude fra Grønland. Men han havde intet kendskab

³² Ibid.

³³ PET's trusselsbillede i forhold til SF er beskrevet i Kommissionens beretning, bind 7.

til, hvorledes den nuværende regering så på spørgsmålet om ”folkesocialisternes indtrængen på Grønland”. Det måtte, efter Mogens Jensens opfattelse, bero på en politisk vurdering. Sikkerhedsudvalget tilsluttede sig denne opfattelse og pegede på, at sagen burde finde sin afgørelse på regeringsniveau. Det blev derfor aftalt, at departementschef Boas skulle drøfte spørgsmålet med justitsminister Hans Hækkerup (S). Da spørgsmålet på ny blev taget op på et møde i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg den 11. september, var man imidlertid ikke nået videre. Det aftaltes endnu en gang, at Boas skulle lægge sagen op til Justitsministeriet ”til eventuel videre drøftelse i et ministermøde”.³⁴

Som det fremgår, lykkedes det hverken for PET eller for Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg at få Justitsministeriet eller regeringen til at afklare spørgsmålet om, hvorvidt det var et belastende forhold, at personer var medlem af eller havde tilknytning til SF. Et par år senere indtraf der imidlertid en episode, som indsnævrede problemstillingens omfang. Baggrunden var, at en fiskeribiolog ved navn Finn Lenzing tidligere havde arbejdet i Grønland, men at han efter kort tids ophold i Grønland havde valgt at rejse tilbage til Danmark. I 1963 søgte han på ny en stilling i Grønland, men blev afvist. I tilslutning hertil fik Lenzing at vide, at det var Grønlandsministeriet, der stod bag afvisningen, hvilket fik Lenzing til at antage, at afvisningen var forårsaget af, at han havde været militærnægter og deltaget i en demonstration mod atomvåben. Sagen blev taget op af et antal dagblade, blandt andre Politiken, Information og Ekstra Bladet. MF Holger Vivike (SF), der var medlem af Folketingets Grønlandsudvalg, bragte derpå sagen op i Folketinget, og han var muligvis derved medvirkende til en beslutning om at ophæve alle restriktioner på rejser til Grønland, undtagen til baserne. Lenzing søgte igen og blev denne gang ansat.³⁵ Det var således fortsat ikke afklaret, om medlemskab af SF var at opfatte som et belastende forhold, men ved at ophæve restriktioner på indrejse fraset til baserne havde man løst et konkret problem.

Året efter fik Lenzing-sagen et efterspil, der også må ses i sammenhæng med nedsættelsen af Wamberg-udvalget: Den 11. juni 1964 blev det i Justitsministeriet besluttet at ligestille Grønland med Danmark, hvad angik registreringspraksis og videregivelse af personoplysninger til styrelserne i centraladministrationen. Justitsministeriet oplyste nu Ministeriet for Grønland, at det udelukkende var personer, der skulle have adgang til klassificerede oplysninger via den grønlandske administration eller som skulle have direkte adgang til forsvarsområderne i

34 PET, ujournaliseret sag: PET's referater fra de første møder i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg.

35 Mads Nissen Styrk, *De hemmelige kartoteker. Pest over Danmark* (Aros, 1964), s. 87.

Grønland, man ville kunne hente oplysninger om hos PET. Senere samme måned blev det på et møde med deltagelse af Svane samt repræsentanter for PET besluttet at undersøge alt akademisk personale i Ministeriet for Grønland, idet man måtte påregne, at det ville komme i berøring med klassificerede oplysninger. Desuden blev det præciseret, at hele Nordgrønland blev opfattet som et forsvarsområde. Det betød, at personer der søgte om adgang til dette område skulle sikkerhedsgodkendes. Endelig blev det understreget, at danske statsborgere, der søgte ansættelse på diverse lufthavne med forbindelse til forsvarsanligger, skulle sikkerhedsgodkendes. Ansættelse på Søndre Strømfjord, der også husede en amerikansk flyvebase, krævede således sikkerhedsgodkendelse. Det fremgår, at danske myndigheder havde drøftet spørgsmålet med amerikanske myndigheder.³⁶

Det fremgår af indberetninger fra den amerikanske ambassade i København til State Department i Washington, at man fra amerikansk side havde fulgt Lenzing-sagen nøje: I en rapport til Washington meddelte den amerikanske militærattache således, at Lenzing var tidligere medlem af kommunistpartiet. Det fremgår ikke, hvorfra militærattacheen havde disse oplysninger.³⁷ I et af PET's emnekort fra april 1966 nævnes Lenzing imidlertid på ny, og det oplyses, at han havde kontakt til et østtysk havundersøgelsesskib, og at han havde fået tilbudt en god stilling i Østtyskland, men at han allerede var udsendt til Grønland.³⁸

Det ovenfor skitserede billede bekræftes af oplysninger beroende i det amerikanske udenrigsministeriums arkiv: Det fremgår, at PET forestod sikkerhedsundersøgelser af danske statsborgere, der søgte arbejde i Grønland. Frem til 1964 skulle man i Danmark have arbejdet efter en meget bred definition på, hvem der skulle sikkerhedsgodkendes. Ifølge en amerikansk rapport fra januar 1964 skulle alle danskere, der arbejdede på amerikanske baser eller for den danske stat i Grønland, sikkerhedsgodkendes.³⁹ Ifølge en anden ambassaderapport blev alle

36 JM, A-sager, liste 7, nr. 28, "Notits til chefen for A.III", 8. marts 1968. Skrivelse af 11. juni 1964, Engberg-Pedersen Papirer. Se endvidere Kommissionens beretning, bind 2.

37 NA, RG 59 SNF 1964 - 66 DET GREEN box 1636, 14.666, 21. January 1964, Embassy/Defence Attache Message. Note Relayed to Defence at 10 AM, 1/22/64.

38 PET, emnekartotek, oplysning dateret 21. april 1966.

39 NA, RG 59: Carpenter, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. 484, January 21, 1964, DEF 15 GREENLAND, box 1636, SNF 1964-66.

danske statsborgere, der søgte om opholds- eller arbejdstilladelse sikkerhedsundersøgt.⁴⁰

Håndværkere, ingeniører og personalet ved baserne

En stor del af de danske statsborgere, der ansøgte om indrejse i Grønland var, som nævnt, håndværkere, som havde til hensigt at arbejde for danske eller amerikanske virksomheder i Grønland. PET fik i den forbindelse til opgave at foretage sikkerhedsundersøgelser af ansøgerne. Vigtig var i den sammenhæng DAC, Danish Arctic Contractors, der var et konsortium bestående af de seks største danske ingeniørfirmaer, som havde indgået et samarbejde om entrepriseopgaver i Grønland.⁴¹ I møder mellem Grønlands-styrelsen, DAC og PET søgte man fra oktober 1952 at finde praktiske løsninger på problemerne med at få sikkerhedsundersøgt de arbejdere og ingeniører, der skulle ansættes. DAC forklarede, at konsortiet havde en ganske omhyggelig ansættelsesprocedure, og at det fortrinsvis indgik Grønlandskontrakter med personale, der var, eller tidligere havde været, ansat hos det, eller som konsortiet på anden måde havde kendskab til. I nogle tilfælde rettede konsortiet forespørgsel til tidligere arbejdspladser, hvor det bad om oplysninger om ædruelighed og omgængelighed. Den sidste betegnelse angik, ifølge DAC, den pågældendes forhold til foresatte og kolleger og, ”underforstået”, som det udtryktes, om den pågældende nærrede ”nogen yderliggående politisk tendens.” I det hele taget var firmaerne i DAC indforstået med, ”at en undersøgelse rent politisk ville finde sted af de pågældende kontraktarbejdere.”⁴² PET gjorde opmærksom på, at DAC’s kontakt til PET måtte gå via Grønlandsstyrelsen, idet PET ikke kunne arbejde for private firmaer.⁴³

Under disse drøftelser erfarede PET, at en liste med henblik på sikkerhedsundersøgelse af en del Grønlandsarbejdere var modtaget fra Grønlandsdepartementet umiddelbart før eller endog umiddelbart efter de pågældendes afrejse til

40 Ibid., John E. Reinertson, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. A-823, POL 15-4 DEN, box 2115.

41 Om DAC se Morten Larsen, *En stadig løbende fægtning. Danish Arctic Contractors og det danske arbejde på forsvarsområderne i Grønland, 1951-1959* (Upubliceret speciale, Københavns Universitet, 2006). De seks firmaer var Christiani & Nielsen A/S, Højgaard & Schultz A/S, A. Jespersen og Søn A/S, Kampmann, Kierulff & Saxild A/S, Monberg & Thorsen A/S og Saabye & Lerche A/S.

42 PET, emnesag: Notits, 31. oktober 1952.

43 PET, emnesag: Notits, 4. marts 1954.

Grønland. PET havde sendt disse sager til politikredsene til ”grundig undersøgelse”, og resultaterne ville først foreligge måneder efter afrejsen.⁴⁴ PET ønskede en opdeling af sikkerhedsundersøgelserne, således at der kunne skelnes mellem de personer, der skulle arbejde på ”nøglepunkterne”, og som derfor skulle underkastes en ”grundig undersøgelse”, og de øvrige ansøgere, der blot skulle søges i registeret. Eske Brun indvendte, at amerikanerne hidtil havde underkastet alt amerikansk personale, der skulle til Grønland, en særdeles grundig undersøgelse. Dertil kom, at amerikanerne næppe ville være tilbøjelige til at udpege nøglepunkter, dvs. lokaliteter eller lignende, der var af betydning for forsvaret af Grønland, hvis det havde den konsekvens, at den del af arbejderne, som arbejdede på mindre ”følsomme” projekter, blev mindre grundigt undersøgt. I øvrigt var oplysninger om bemandingsforhold frit tilgængelige for alle håndværkere på basen. PET gjorde opmærksom på, at tjenesten nødvendigvis måtte have seks uger til at foretage ”grundige undersøgelser”, og at man altså måtte have de udfyldte oplysningsskemaer fra ansættelsesproceduren i god tid. Endelig ønskede man fortsat at få at vide, om der ønskedes en grundig undersøgelse eller blot en registerundersøgelse. PET’s chef gik ud fra, at der også var nøglepunkter uden for baserne. Departementschefen svarede, at der formodentlig var to slags nøglestillinger og -punkter: ”1. Lærere, kæmnere og andre, der kom hyppigt i kontakt med den grønlandske befolkning og derfor havde mulighed for at påvirke den. 2. Militære nøglepunkter.” PET ønskede løbende oplysninger om, hvor de grundigt undersøgte personer var placeret, og om forflytninger og hjemrejser.⁴⁵

Baggrunden for disse drøftelser var, at man allerede i 1952-53 havde konstateret, at tilrettelæggelsen af sikkerhedsundersøgelserne og de praktiske konsekvenser af dem var utilstrækkelige. I nogle tilfælde havde PET ikke modtaget lister over personer, der skulle til Grønland, eller oplysningerne på sådanne lister havde været utilstrækkelige til identifikation. I andre tilfælde var afrejsen foregået, selv om den pågældende var ”belastende” kendt som kommunist eller andet. Mindst to ansøgere, sandsynligvis flere, som skulle underkastes en grundig baggrundsundersøgelse, havde forladt Grønland, uden at det var blevet meddelt PET. En funktionær, ansat i DAC, var ”kendt” i registeret med et helt generallieblad. I 1949 var han nævnt på en liste over kommunister i ”nøglestillinger”. I 1950 noteredes, at han var abonnent på Land og Folk. I 1952 havde han været taler på DKP’s ”aktivmøde” og samme år deltaget i partiets sociale aftenskole.

44 Ibid.

45 Ibid.

Endelig havde han i 1953 deltaget i en festival i Bukarest. Svane blev underrettet i december 1954, og han meddelte, at den ”belastede” person ville blive hjemsendt fra Grønland snarest. Den 7. januar 1955 modtog PET en liste over personer, der skulle til basen ”Blue West 1”. Afrejsen var sat til den 9. januar, og den 11. januar modtog PET en supplementsliste ”plus skemaer” og noterede lakonisk: ”Sagen under arbejde.” Vanskelighederne fortsatte imidlertid: PET modtog fra Grønlandsdepartementet lister – ofte med ufuldstændige oplysninger – over personer, der skulle til Grønland. I enkelte tilfælde blev det igen forsøgt at få en aftale, om de nævnte skulle underkastes en grundig undersøgelse, eller om man kunne nøjes med en registerundersøgelse. Nogen tid derefter modtog PET, tilsyneladende ved en tilfældighed, oplysninger om, hvilke konsekvenser – om nogen – undersøgelsen havde haft. PET konstaterede hyppigt, at personer med ”belastende” oplysninger var rejst til Grønland, og PET kunne så tilføje: ”Hvornår og på hvilken måde dette er oplyst, ses ikke af sagen.” I nogle af tilfældene underrettede PET politimesteren i Godthåb om en ”belastet” Grønlandfarers ankomst.⁴⁶ En liste udarbejdet den 17. januar 1955 over 58 arbejdere med angivelse af hjemby i Danmark og ansættelsessted i Grønland viser, at 18 af dem var registreret.⁴⁷

Vanskelighederne var stadig ikke overvundet. I flere møder og breve blev der ikke lagt skjul på ærgrelser over nyttesløse undersøgelser, oplysninger om personer og forbehold i sikkerhedsgodkendelser, der ikke nåede frem til rette vedkommende tids nok til at få den forventede effekt. PET nærede også mistanke om, at Grønlandsdepartementets personalekontor ikke behandlede sagerne med den rette diskretion, og indskærpede adskillige gange, at PET’s medvirken i ansættelsesproceduren ikke måtte omtales, slet ikke over for ansøgerne. Men naturligvis kunne det ikke holdes hemmeligt, at de, der søgte arbejde ved projekterne i Grønland, blev undersøgt, og at det drejede sig om andet end deres faglige kompetence. En notits fra Roskilde⁴⁸ berettede om en arbejder, der søgte ansættelse i DAC, at han vidste, at Grønlandsdepartementet ikke ville have kommunister til Grønland og baserne der. Han fortalte, at der var enkelte kommunister på baserne, men de propaganderede ikke, for gjorde de det, ville de blive sendt hjem. ”Den pågældende anbefalede indmelding eller tilslutning i socialdemokratiet, såfremt man søgte stilling i Grønland.”⁴⁹

46 PET, emnesag: Skrivelser, udaterede, men antagelig fra sommeren 1954.

47 Ibid. Listen er ikke signeret. Muligvis udarbejdet som bilag.

48 Anden oprindelse ikke anført.

49 Refereret i PET’s bilagfortegnelse.

DAC var interesseret i en smidig arbejdsgang og havde åbenbart besvær med at få lister over kommende kontraktansatte tidligt nok frem til departementet; seks-ugersfristen blev ikke overholdt. DAC søgte at etablere en slags reserve af arbejdere, der blev undersøgt og godkendt på forhånd, og som derfor kunne ansættes og sendes til Grønland med kort varsel. Internt blev der refereret til ordningen som ”Hyttefadet”.⁵⁰ Trods alle anstrengelser kom adskillige med ”belastende oplysninger” i PET’s optegnelser til at arbejde ved nøglepunkter, eller de flyttedes først efter nogen tid til mindre følsomme projekter. Forståeligt nok var ingeniørerne ved projekterne i Grønland mindre optaget af, om en arbejder var ”kendt som kommunist og valgt til forældrerådet på Mathæusskolen”, og mere interesseret i, at han var en stabil og omgængelig arbejder.⁵¹

PET var som nævnt også involveret i sikkerhedsundersøgelser af danske statsborgere, der ønskede at arbejde i Grønland for amerikanske firmaer. Et amerikansk firma, Standard Electric, skulle i 1960 stå for driften af såkaldte DEW-Line⁵² og DEW-Drop-stationer på Grønland, det vil sige radarkæder og stationer,⁵³ og ønskede kvalificeret dansk arbejdskraft til opgaven. Betingelsen var, at de ansatte var godkendt til indsigt i materiale, der var klassificeret ”Hemmeligt”. PET aftalte med kommitteret Svane, at ansøgerne skulle gennem en grundig undersøgelse. Da tidsfristen på seks uger ikke var acceptabel for amerikanerne, forsøgte forskellige mindre ambitiøse løsninger, der imidlertid ikke kunne godkendes af PET som svarende til ”Hemmeligt”. Den foreløbige løsning blev, at de ansatte blev sendt af sted på grundlag af registerundersøgelsen og siden kunne sendes tilbage på grundlag af en søgning i Rigsregistraturen (RR) med belastende resultat. Endelig kunne den grundige undersøgelse efter seks uger medføre yderligere flytninger eller afskedigelser. Politifuldmægtig Stevns, der førte forhandlingerne om sagen, sluttede sin notits af 15. december 1960 med – ikke uden en vis resignation – at slå fast, at ”Ansvaret for sikkerheden på disse stationer hviler på amerikanske sikkerhedsofficerer.”⁵⁴ I den amerikanske militære administration af ansættelserne af danskere udarbejdedes en udførlig instruks, ”Security Practices Governing Employment Of Danish Nationals In Greenland Defence Areas”.

50 I referat af et møde med ombudsmanden den 9. juni 1959 omtaler Ole Stevns ”Hyttefadsordningen” som oprettet af PET i 1955. PET, emnesag.

51 PET, emnesag; Diverse bilag.

52 DEW = Distant Early Warning-line.

53 Vedr. DEW se Nikolaj Petersen, *Europæisk og Globalt Engagement 1973-2006*, s. 334.

54 PET, emnesag; Notits, 15. december 1960.

Der skelnedes mellem ”sensitive” og ”nonsensitive positions” og blev foreskrevet tilsvarende grundighed i personundersøgelserne. I instruksen nævnes som ansvarlig på dansk side Grønlandsministeriet, men intet om PET.⁵⁵

I Grønlandsoverenskomsten mellem Danmark og USA af 27. april 1951 indgik det blandt andet, at dansk personale, der skulle beskæftiges i forsvarsområderne, skulle underkastes samme sikkerheds-undersøgelse som den, der anvendtes af danske militære myndigheder i tilsvarende tilfælde. Proceduren var følgende: Den danske ambassade i Washington meddelte de amerikanske myndigheder, at der fra dansk side ville blive indledt en sikkerhedsundersøgelse. Når denne var afsluttet, certificerede de danske myndigheder, at personen var blevet screenet, samt hvorvidt vedkommende kunne godkendes. På grundlag af en sådan undersøgelse udstedte Ministeriet for Grønland en sikkerhedsattest til luftattachéen ved den amerikanske ambassade i Danmark.⁵⁶ Dette rejser spørgsmålet om, hvorvidt PET overlod personinformationer til de amerikanske myndigheder. Jørn Bro indskrænker sig til at nævne, at sikkerhedsgodkendelser vedrørende Grønland var et, som han udtrykte det, ”delikat område”.⁵⁷ Ifølge daværende politifuldmægtig i PET Mogens Jensen var proceduren vedrørende Grønland og Færøerne, at Svane i Grønlandsministeriet ”kom med lister over de personer, der skulle kontrolleres, fordi de skulle til Thule-basen.” Oplysningerne blev forelagt Wamberg-udvalget efter dets oprettelse. Samme kilde fortæller, at oplysningerne om en person ikke blev videregivet til amerikanerne: ”En sådan person ville blot ikke blive godkendt.”⁵⁸ Et medlem af Wamberg-udvalget har nævnt, at man ”af og til [fik] spørgsmål om videregivelse af oplysninger til USA.”⁵⁹ Det fremgår ikke af vidnets forklaring, hvor detaljerede sådanne informationer var.⁶⁰

Jørgen Skat-Rørdam har forklaret, at PET’s eneste opgave i Grønland angik sikkerhedsundersøgelse af personer, der skulle ansættes på de amerikanske baser. Der var ikke særlige forskrifter med hensyn til danske statsborgere, der skulle arbejde på amerikanske baser eller ved amerikanske installationer. Man fulgte

55 JM, P.O.-sag: Udateret skrivelse, konciperet First Airforce Headquarters.

56 JM, ujournaliseret: ”Notits til chefen for A.III”, 8. marts 1968.

57 RB: Jørn Bro, 27. november 2000.

58 RB: Ernst Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

59 RB: 19. december 2000.

60 Om videregivelse af personoplysninger om danske statsborgere til udenlandske myndigheder, se Kommissionens beretning, bind 4.

den almindelige procedure ved sikkerhedsundersøgelser. PET forestod også sikkerhedsundersøgelse af det almindelige politipersonale i Grønland.⁶¹

Sikkerhedsproblemer i Grønlandsdepartementet

Som det fremgår, var det i de første årtier af den kolde krig en af de vigtigste opgaver for PET i relation til Grønland at foretage sikkerhedsundersøgelser af personer, der ansøgte om indrejse i Grønland. I den forbindelse havde PET nær kontakt til Grønlandsdepartementet. Imidlertid var PET ikke altid tilfreds med sikkerheden i departementet.⁶² I begyndelsen af 1952 blev tjenesten således opmærksom på, at en, som det udtryktes, ”større personkreds” i departementet var bekendt med samarbejdet med PET. Under et møde den 26. april 1952 med afdelingschef Svane fra departementet forlangte vicepolitichef Brix, at samarbejdet blev organiseret på en måde, der var ligeså betryggende, som det var med den øvrige del af centraladministrationen. Han foreslog derfor, at samarbejdet officielt blev afbrudt, og at der derefter blev udpeget en ”betroet og absolut pålidelig embedsmand”, der skulle fungere som forbindelsesled. Meningen var, at denne person skulle møde op på politigården. Svane lovede at drøfte sagen med departementschefen og fremkomme med et forslag til en nyordning.⁶³

I oktober samme år måtte en medarbejder ved PET, som havde været til stede ved mødet den 26. april mellem Svane og vicepolitichefen, imidlertid konstatere, at den påtænkte nyordning endnu ikke var blevet til noget. I den anledning noterede medarbejderen, at han havde foreslået, at afdelingschef Svane ”af og til skulle komme op på mit kontor uanmeldt”. Årsagen var, at PET-medarbejderen ikke var tryk ved at færdes for meget i Grønlandsdepartements kontorer, og at han ikke ønskede at føre samtale med nogen i departementet over dets omstillingsbord. Vedkommendes tillid til diskretionsniveauet blandt departementets ansatte var tydeligvis meget begrænset, og han fremførte følgende eksempler herpå: ”jeg [er] i hvert fald een gang blevet ringet op af [...] i Grønlandsdepartementet, til hvis diskretion jeg absolut ikke nærer nogen tillid. [...], der sidder i et kontor med flere damer, meddelte med høj røst, at afdelingschefen nu var på vej op til mig.” Samme medarbejder berettede endvidere, at han var blevet ringet

61 RB: Jørgen Skat-Rørdam, 29. januar 2002.

62 PET, emnesag: Bilagsmateriale dateret 4. marts 1954.

63 JM, PO.-sag: Notits, 26. marts 1952.

op af en sekretær fra Grønlandsdepartementet, der bad PET om at undersøge en person, der skulle til Grønland. Vedkommende skulle have lydt noget forbausset, da han fik at vide, at PET ikke gav sig med at foretage personundersøgelser for Grønlandsdepartementet. Sekretæren fortsatte imidlertid med at ringe til PET og i samme ærinde. På PET-medarbejderens besked om, at ”han dog måtte vide, at vi [PET] ikke længere foretog personundersøgelser for Grønlandsdepartementet, svarede han, at han fra gammel tid havde efterretningstjenestens nummer stående på en blok, og at han ikke var bekendt med, at samarbejdet med PET var blevet afbrudt.” PET gjorde afdelingschef Svane opmærksom på disse hændelsesforløb og spurgte, om ”man havde tænkt sig nogen sinde at foretage en gennemgribende undersøgelse af departementets personale fra den ene ende til den anden.” Dette var aldrig blev gjort, svarede Svane, ”men han ville nu overveje at lade det ske.”⁶⁴ Endelig fremgår det, at PET medarbejderen ”på et løst grundlag” havde en fornemmelse af, at Grønlandsdepartementet ”var infiltreret i ikke ringe grad.” Han henviste til en ansat i departementet, der var ”kendt som kommunist”, samt til to fuldmægtige, der var ansat i landshøvdingens kontor i Godthåb og som ”her er kendt som kommunister.” Som en kommentar til karakteristikkene af de to sidstnævnte navne er følgende tilføjet i margin: ”kan efter senere oplysninger ikke fastholdes i den form.”⁶⁵

Man besluttede herefter at hold øje med de to. I juli 1953 gav en PET-rapport følgende karakteristik af den ene: Vedkommende har ”i hvert fald tidligere været ’intellektuelt kommunistisk’ indstillet, men synes ikke under sit ophold på Grønland at have udvist nogen politisk aktivitet.” Den pågældende blev beskrevet som socialt engageret, og som én grønlanderne henvendte sig til med deres problemer. Rapporten fortalte endvidere, at vedkommende holdt et foredrag i Grønlands Radio en gang om måneden, og at det foredrag, der var blevet lyttet til den 23. april 1953, var en ”objektiv redegørelse for de storpolitiske begivenheder uden nogen som helst tendens.”⁶⁶ Vedkommende blev afslutningsvis beskrevet som ”usædvanlig dygtig” og ”yderst sympatisk.” Om den anden hed det, at han var ”åbenlys kommunist” og gav udtryk sin indstilling ”over for hvem som helst”. Denne holdning afspejledes også i vedkommendes arbejde, fortsatte rapporten. Embedsmænd i Udenrigsministeriet havde således valgt at ”kassere” en grundbog, som vedkommende havde udarbejdet om udenrigspolitik til brug for

64 JM, P.O.-sag: Nottits, 13. oktober 1952.

65 Ibid.

66 PET, emnesag: ”Vedr. forholdene på landshøvdingens kontor i Godthåb”, 14. juli 1953.

studiekredsledere, som ”tendentiøs og uegnet”. Det blev også bemærket, at vedkommende havde haft mulighed for at se klassificerede sager i landshøvdingens kontor, eftersom vedkommende havde nøglen til kontorets NATO-pengeskab. Vedkommende havde desuden, og efter aftale, åbnet landshøvdingens post under dennes fravær. I PET’s rapport blev der således rejst spørgsmål om, hvorvidt man på landshøvdingens og politimesterens kontor havde ”truffet de foranstaltninger, som er påkrævet i kontoret, hvorigennem der passerer sager af fortrolig og hemmelig karakter.” Det bemærkedes afslutningsvis i rapporten, at den amerikanske konsul i Godthåb ”vist nok var kommet til kundskab om, at der kan rejses tvivl om de to på landshøvdingens kontor ansatte[s] [...] politiske indstilling”. Man forventede derfor, at der kunne komme en reaktion fra konsulens side. Samtidig gav rapporten udtryk for, at man på den ene side var uvidende om, hvorfra den amerikanske konsul havde sin viden, men på den anden, at der ikke var ”noget mærkeligt i, at konsulens opmærksomhed er blevet vakt” på grund af den enes ”åbenlyse skilten med sin kommunisme.”⁶⁷

Kilderne viser ikke, hvilke, hvis nogen overhovedet, præcise forholdsregler ovennævnte oplysninger gav anledning til. Men det står fast, at vedkommende, som var genstand for visse ufordelagtige kommentarer i rapporten, forblev i sin ansættelse. I 1958 bragte landshøvdingen sagen på bane og gav i den anledning udtryk for, at han ”føjte sig helt sikker på, [vedkommendes] loyalitet”, men at han anså vedkommende som en ”noget splittet og søgende natur og ikke særlig dygtig.” I 1959 indgik der en indberetning om, at vedkommende havde deltaget i anmeldelse af Socialistisk Folkeparti. Den 20. september 1963 udtalte politimesteren om samme vedkommende, at denne ”var ham sympatisk”, men at vedkommende var ”en splittet natur”, og at han var ”mentalt ude af ligevægt og navnlig derfor sikkerhedsmæssig upålidelig”. Herefter blev det den 30. juni 1965 noteret, at der ikke forelå yderligere oplysninger i sagen.⁶⁸

Den øvrige regulering: Visumudstedelse

Den øvrige indrejse i Grønland forsøgtes reguleret gennem udstedelse af et særligt visum til Grønland og Færøerne. Således gav et visum til Danmark ikke automatisk ret til indrejse i Grønland eller til Færøerne. Vedrørende praksis i forbin-

67 Ibid.

68 PET, emnesag: ”Vedr. [-] ved landshøvdingembedet i Grønland [...]”, 30. juni 1965.

delse med visumudstedelse var man især tilbageholdende over for borgere fra østlande. Dette gjaldt også i forbindelse med videnskabelige ekspeditioner, hvor der var deltagelse fra et Warszawapagtland. I sådanne tilfælde var det praksis at meddele afslag på visumansøgningen, også selv om der ikke forelå videnskabelige indvendinger. Et visumafslag krævede ikke nogen begrundelse.⁶⁹ Mere end en halv snes emnekort beretter om udenlandske forskeres ansøgning om indrejse og opholds- og arbejdstilladelse i Grønland for at deltage i diverse videnskabelige ekspeditioner. Invitationer fra danske forskere, som der henvises til, tyder i nogle tilfælde på, at det ikke var en pludselig opstået interesse hos russiske, polske, og østtyske geologer og meteorologer. I 1965 forelå fra den sovjetiske statskomité for kulturelle forbindelser et forslag om videnskabeligt samarbejde om glaciologisk forskning på Indlandsisen. Forslaget blev også behandlet i Udenrigsministeriet, Justitsministeriet og FE, der fandt det ”ubelejligt”, og med den begrundelse, at de danske forskere allerede var involveret i en international glaciologisk ekspedition, blev svaret foreløbigt henholdende.⁷⁰ Det var tydeligvis opfattelsen hos de danske myndigheder, at når det ikke var muligt for Sovjetblokken at placere efterretningsofficerer permanent i Grønland på grund af manglende dækstillinger, var ekspeditioner en nærliggende alternativ mulighed for KGB.⁷¹

Det forekom dog, at Grønland blev besøgt af borgere fra østblokken, typisk som turister eller som deltagere i officielle delegationer. Dertil kom muligheden for ureguleret indrejse eller utilsigtet udstedelse af indrejsetilladelse. Det skyldtes, at der kun sjældent fandt paskontrol sted i de grønlandske lufthavne, ligesom der var eksempler på, at en dansk ambassade i udlandet i forbindelse med visumudstedelse til Danmark også havde udstedt visum til Grønland eller Færøerne. En kilde meddelte således PET, at denne i forbindelse med sine ”utallige besøg” i Grønland ”aldrig” havde været udsat for pas- eller anden indrejsekontrol. Østeuropæere kunne således rejse til Grønland via Kastrup. Dette krævede blot, at de optrådte som transitpassagerer. Og mange skal have gjort det. Kilden havde desuden set en visering foretaget af den danske ambassade i Stockholm, hvor gyldigheden til Grønland var tilføjet med ”almindelig kuglepen.”⁷² Således havde en tjekkisk ekspedition, der ville krydse indlandsisen, opnået visum fra den danske

69 PET, emnesag: ”Vedr.: Møde i Dansk Polarcenter onsdag den 15/3-1989”, 30. marts 1989.

70 PET, emnesag: ”Vedr. FE ’s svar”. PET, ibid.: Forsvarsstabens skrivelse af 5. maj 1965.

71 PET, emnesag: ”Østblokstatsborgeres Ekspeditioner og Rejser i Grønland”, 7. april 1988.

72 PET, emnesag: ”Østeuropæiske statsborgeres besøg i Grønland”, 5. september 1984.

ambassade i Reykjavik.⁷³ Der kunne tilsvarende berettes om, at ”østmagtstatsborgere, ad ikke normale ansøgningskanaler, havde fået tilladelse til at rejse i Grønland og herefter har opholdt sig her uden de stedlige myndigheders kontrol”: I 1980’erne havde tre tjekkiske statsborgere, der uden tilladelse og af ”rent sportslig interesse” havde krydset indlandsisen, været nødt til at underskrive en samarbejds erklæring med den tjekkiske efterretningstjeneste.⁷⁴ Overhovedet kunne FE konstatere, at KGB i flere år havde udvist særlig interesse for arktiske forhold, herunder også Grønland. Sovjetunionen havde således henvendt sig til forskellige danske firmaer og institutioner for at anskaffe sig kort over områderne i og ved Grønland. Dertil kom, at der var indikationer på, at indhentningen af oplysninger blev delegeret til andre østeuropæiske efterretningstjenester. Man mente derfor heller ikke, at det kunne udelukkes, at østlandenes ekspeditioner er – eller ville blive – pålagt visse rekognosceringsopgaver.⁷⁵

Hjemmestyret

Kravet om hjemmestyre i Grønland opstod som nævnt i forbindelse med Danmarks indtræden i EF. Ved folkeafstemningen den 2. oktober 1972 stemte godt og vel 70 procent af vælgerne i Grønland imod indtrædelsen. Grønland måtte imidlertid følge med Danmark, da landet ikke som Færøerne havde en hjemmestyreordning. I 1975 nedsattes en fælles dansk-grønlandsk kommission, der i 1978 udarbejdede en betænkning om indførelse af hjemmestyre i Grønland. Hjemmestyret blev indført den 1. maj 1979. Mens områder som retspleje samt udenrigs- og sikkerhedspolitik forblev under dansk administration, overtog Hjemmestyret i de følgende år en voksende række administrative funktioner. Det første politiske mål for Hjemmestyret var sagen om Grønlands udmeldelse af EF. Efter en folkeafstemning i 1982 og som et resultat af forhandlinger med EF-Kommissionen trådte Grønland den 1. februar 1985 ud af EF.⁷⁶

73 PET, *ibid.*: ”Vedr.: Møde i Dansk Polarcenter onsdag den 15/3-1989”, 30. marts 1989.

74 PET, *ibid.*: ”Notits vedrørende Tjekkisk ekspedition i Grønland i ...”, Forsvarets Efterretningstjeneste.

75 *Ibid.*

76 Om emnet, se Finn Gad, *Grønland. Politikens Danmarkshistorie* (Politiken, 1984); Nikolaj Petersen, *Europæisk og Globalt Engagement 1973-2006*, s. 336.

Overvågning af Hjemmestyret?

Det fremgår af et udkast til retningslinjer vedrørende regionernes efterforskning på det politiske område, at PET i forbindelse med brug af penetranter eller kontaktnet i maj 1978 overvejede følgende:

”Fremover kan også færøske og grønlandske nationalitetsgrupper komme på tale, ligesom man ej heller kan udelukke, at andre grupperinger ... vil kunne danne fortrop for omfattende uroligheder.”⁷⁷

PET anstillede således betragtninger om muligheden for at overvåge nationalitetsgrupper fra Grønland og Færøerne, for så vidt som at de stod i spidsen for såkaldt ”uro”. Efter flere års forarbejde vedtog Regeringens Sikkerhedsudvalg i 1983 et nyt sæt retningslinjer for PET’s efterforskning på det politiske område. I disse retningslinjer var den ovenfor citerede passus ikke medtaget. Her hedder det blot:

”Man bør også have opmærksomheden rettet mod andre grupperinger, hvorfra der kan tænkes at udgå ulovlige aktiviteter, der efter omstændighederne vil kunne skabe betydelige vanskeligheder for den lovlige samfundsorden.”⁷⁸

Det rejser spørgsmålet, om PET overvågede selvstændighedsbevægelser og Hjemmestyret i Grønland? Kommissionens svar er afkræftende, idet følgende kan konstateres:

Under udviklingen af politiske partier og Hjemmestyret i Grønland fulgte PET partierne og de mest fremtrædende politikere. En overvågning af Hjemmestyret i Grønland har der dog ikke været tale om. Det noteredes, at Siumut havde forbindelse til og i nogen grad samarbejdede med Socialistisk Folkeparti. Desuden blev det bemærket, at der ikke syntes at bestå nære kontakter mellem Siumut og DKP. Der blev noteret flere østkontakter, men ikke med tydelige tegn på subversivt indhold.⁷⁹ Emnet for en sådan kontakt kunne f.eks. være et EF-direktiv om mærkning af pelse eller typisk fiskeri, hvor russerne og grønlænderne

77 PET, ujournaliseret: Udkast til nye retningslinjer vedrørende regionernes efterforskning på det politiske område, 17. maj 1978.

78 PET, emnesag: Retningslinjer vedr. efterforskning på det politiske område, 7. februar 1983.

79 PET, emnesag: ”Grønlands politiske partier og i særdeleshed SIUMUT-partiet”, 21. august 1979.

havde en fælles interesse. De få oplysninger i sagerne stammer øjensynligt fra den løbende overvågning af østbloklandenes diplomater og deres kontakter til grønlandere og funktionærer i Hjemmestyret vedrørende især fiskerispørgsmål. Et enkelt emnekort dateret 22. april 1983 drejer sig om muligheder for telefonaflytning i Grønland og om eventuel anskaffelse af materiel til aflytning.⁸⁰ Men der er ikke fundet tegn på aflytninger af de grønlandske politikeres telefoner.

De oplysninger om politiske forhold i Grønland, som PET indhentede, synes at være skaffet til veje i København og handlede i al overvejende grad om, hvorvidt DKP og Sovjetunionen havde politiske kontakter i Grønland. PET observerede således talrige gange, at Sovjetunionen fra slutningen af 1970'erne og frem øgede sin interesse for Grønland og grønlandske politikere. Disse observationer havde nedenstående indhold.

Sovjetisk interesse i Grønlands arktiske beliggenhed

Ifølge Oleg Gordijevskij udviste KGB's hovedkvarter i Moskva ("Centret") en betragtelig interesse for Grønland. Den primære interesse skulle dreje sig om forhold vedrørende landets strategiske position. Tilsvarende eksisterede der en betydelig interesse for mineralforekomster langs Grønlands kyst, samt for spørgsmål vedrørende fiskerirettigheder.⁸¹ Ifølge Gordijevskij havde KGB udvalgt Danmark sammen med Canada, Norge, Storbritannien, Sverige og USA som en hovedkilde til indsamling af information om arktiske forhold. Alene Grønlands geopolitiske placering gjorde således landet til et vigtigt sovjetisk mål. KGB mente desuden, at enhver dansk ageren i forhold til Grønland havde relationer til norske og amerikanske aktiviteter, hvorfor alle aspekter af Danmarks Grønlandspolitik blev betragtet som "basale kilder til granskning af Vestens politik i polarområdet generelt." Derfor var også ethvert dansk firma, institut eller administrativ enhed, der havde med de arktiske områder at gøre, et potentielt mål for KGB.⁸²

Set kronologisk tegner følgende billede sig: Ifølge PET skal KGB-officeren Jurij Konenkov, der befandt sig i Danmark under dække af at være korrespondent ved Komsomolskaja Pravda, i 1976 have været "meget interesseret" i at få oversat

80 PET, emnekartotek, oplysning dateret den 22. april 1983.

81 PET, operationssag: "Miscellaneous Soviet Intelligence Activity in Copenhagen (January-June 1978)".

82 PET, operationssag.

en dansk bog til russisk.⁸³ Bogen, der bar titlen *Udviklingstendenser i Grønland* (1976), behandlede ressource- og miljøproblemer i polarområdet og var resultatet af et forskningsprogram, som blandt andet Forsvarsministeriet havde været involveret i. Konenkov skal desuden have udtalt et ønske om at rejse til Grønland. Hvad angik de generelle aktiviteter omkring Grønland, havde attaché og KGB-officer Vladimir Minin og en konsulatmedarbejder ved den sovjetiske ambassade i København ifølge PET udvist stor interesse i skaffe sig oplysninger om grønlandske forhold. Således havde de rekvireret materiale om Grønlandskommissionen, hjemmestyreordningen, fiskerigrænser samt olie- mineral- og kulforekomster.⁸⁴ Den tiltagende sovjetiske interesse for Grønland blev ifølge PET videreført og forstærket i 1977.⁸⁵ Også for året 1978 kunne PET meddele om en usvækket interesse for Grønland. Denne drejede sig blandt andet om fiskeriet.⁸⁶ PET's årsrapport for 1980 meddelte fortsat om stigende sovjetisk opmærksomhed rettet mod fiskeriproblematikken, ressource- og sikkerhedsspørgsmål samt olieeftersforskning. KGB-officererne og andre ambassadefunktionærers aktiviteter for at "indsamle oplysninger og påvirke opinionen" var blandt andet rettet mod nævnte områder og havde danske ministerier, Folketinget, de politiske partier, presse og fredsorganisationer som målgruppe.⁸⁷

Også i 1981 registrerede PET interesse for fiskerispørgsmål, for forhold vedrørende olie- og naturgasforekomster, for grønlandsk miljø og naturparker, samt for Grønlands Tekniske Organisations arbejde. Endelig havde pressesekretær Vladislav Golovin opsøgt Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland og Grønlandsministeriet. Golovin var af PET mistænkt for at tilhøre KGB. Hans ærinde var ifølge PET at danne sig et billede af forskellige igangværende forskningsprojekter, blandt andet et fælles dansk-ameri-

83 Om Konenkov, se Kommissionens beretning, bind 10.

84 PET, administrativ sag: "Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1976". Om Minin, se endvidere Kommissionens beretning, bind 10 og bind 13.

85 PET, administrativ sag: "Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1976".

86 PET, administrativ sag: "Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1978".

87 PET, administrativ sag: "Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1980".

kansk.⁸⁸ Golovins interesse for Grønland fortsatte det følgende år, og hvad angik 1982 bemærkede PET, at hans fortsat stigende interesse havde særlig fokus på de videnskabelige arbejder på Grønland: Golovin havde blandt andet indfundet sig hos Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser på Grønland for at samle viden om det såkaldte FRAM-projekt. Der var tale om en kæde af videnskabelige forskningsstationer i polarzonen. Golovin ønskede bl.a. oplysninger om de videnskabsmænd, der havde deltaget i en konference i Norge. Golovin havde også søgt viden gennem en britisk statsborger, der var geolog på Grønlands Geologiske Undersøgelser. Kontakten var etableret på et sprogkursus, og de havde mødtes flere gange. Golovin var tydeligvis interesseret i britens forskning og havde tilbudt denne penge, spiritus og cigaretter for at få indsigt i detaljer vedrørende koncessioner samt forekomster af olie og uran på Grønland.⁸⁹ I november 1983 henvendte Valentin Sytjev sig til Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser på Grønland og introducerede sig som afløser for pressesekretær Golovin. Sytjev, som ifølge Gordijevskij-materialet tilhørte KGB, var interesseret i oplysninger om mineralforekomster i Grønlands havbund. Han fik desuden informationer om nordlysmålinger og andre videnskabelige undersøgelser. Det fremgik imidlertid, ifølge årsrapporten, at Sytjev ikke havde megen ”forstand” på de ting, som han bragte på bane.⁹⁰ I PET’s årsrapport for 1987 konstateredes det, at der fortsat fandt møder sted med, som det udtryktes, ”en person” tilknyttet Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland. Årsrapporten karakteriserede dette som udtryk for at ”russerne meget intensivt” søgte at etablere et uformelt bilateralt samarbejde vedrørende det arktiske område. Dertil kom, at der kunne konstateres en ny og målrettet indsats på felter som de miljømæssige og økologiske.⁹¹

88 PET, administrativ sag: ”Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1981”. Vedr. PET’s mistanke om forbindelsen til KGB se PET, operationssag: ”Vedr.: [-] kontakt til [-]”, 17. november 1980.

89 PET, administrativ sag: ”Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1982”.

90 PET, administrativ sag: ”Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1983”.

91 PET, administrativ sag: Årsberetning 1987 for Afdeling 3.

Sovjetisk interesse for grønlandsk politik

Før 1978 eksisterede der ifølge Gordijevskij ingen overordnet plan fra sovjetisk side, hvad angik indsatsen over for Grønland, og der ses heller ikke gennemført nogen systematiske påvirkningsforsøg i forhold til grønlandere. Årsagen hertil skal have været, at Sovjetunionen opfattede det som værende i strid med langsigtede sovjetiske interesser, såfremt Grønland blev uafhængigt af Danmark, idet man uvilkårligt måtte forvente, at Grønland faldt ind under USA's indflydelsesområde. Sovjetunionen var derfor frem til slutningen af 1970'erne med PET's ord fra 1986 "imod ethvert skridt, der sigtede mod at styrke de venstreoppositionelle kræfter."⁹² Denne opfattelse ændrede sig i slutningen af 1970'erne. I midten af 1978 begyndte KGB's 1. hoveddirektorats 3. departement således for første gang at udarbejde planer for KGB's virksomhed over for Grønland.⁹³ Ifølge Gordijevskijs oplysninger sigtede KGB mod at foretage operationelt arbejde, herunder at indsamle informationer og bedrive såkaldte "aktive foranstaltninger" (active measures), dvs. forsøg på påvirkning af den offentlige meningsdannelse mv. En første målsætning var at få Grønland meldt ud af EF. Den anden fase var rettet mod Grønlands forbindelse til NATO og den amerikanske Thule-base.⁹⁴ Den sovjetiske virksomhed i forhold til Grønland faldt sammen med, at den fælles dansk-grønlandske kommission var ved at færdiggøre sin betænkning om Grønlands Hjemmestyre.

Ifølge Gordijevskij voksede KGB's interesse for de indre politiske forhold i forbindelse med oprettelsen af det grønlandske Hjemmestyre: KGB håbede således på at kunne udnytte de uoverensstemmelser, der var opstået mellem de nye politiske partier i Grønland på den ene side og den danske regering på den anden. KGB's ambition var at drage nytte af denne konflikt i en kampagne imod Danmark og som led i en overordnet sovjetisk politik, der var rettet mod at splitte Vesten.⁹⁵ Disse sovjetiske bestræbelser blev afspejlet i form af bekymring i Vesten: I forbindelse med Siumuts markante sejr ved valget til Landstinget i 1979 modtog PET en forespørgsel fra en udenlandsk efterretningstjeneste, som betegnede Siumut som "Den grønlandske kommunisme", der kunne udvikle sig

92 PET, operationssag: "Vedr.: Sovjetiske aktiviteter rettet mod Grønland", 2. april 1986.

93 Ibid.

94 PET, operationssag: "Vedr.: Sovjetiske aktiviteter rettet mod Grønland", 2. april 1986.

95 PET, operationssag: "Soviet Intelligence Activities against the Faeroe Islands and Greenland", 1986.

til en trussel.⁹⁶ Siumuts første partiprogram fra 1977 støttede en hjemmestyreordning, der tog højde for, at der i Grønland eksisterede forhold, der var ”helt usammenlignelige” med resten af det danske rige, med den grønlandske befolkning i centrum for udviklingen. Partiet fokuserede først og fremmest på udnyttelsen af landets levende ressourcer dvs. fiskeri og fangst og tog udgangspunkt i en socialistisk og socialdemokratisk opfattelse af, hvordan det ”gode samfund” burde indrettes. Siumuts første medlemmer af Folketinget efter Hjemmestyrets indførelse samarbejdede med SF. Den store sammenhæng til den kolde krig i blev illustreret i en notits fra FE. Efter oplysninger, som FE havde fået fra en kontakt ”med fodfæste i svenske venstreorienterede kredse”, havde den sovjetiske politiske ledelse opstillet en strategisk målsætning med en tiårshorizont blandt andet med henblik på påvirkning af Islands udenrigs- og alliancepolitik, samt Færøernes og Grønlands relationer til Danmark. En KGB-medarbejder opfordrede ifølge notitsen en svensk venstregruppe til aktivt at inspirere islandske, færøske og grønlandske ligesindede. Sovjetunionens endemål skal have været at få etableret en militær post i Island og om muligt at forhindre NATO-styrkens tilstedeværelse på Færøerne og i Grønland.⁹⁷

Ifølge den ovenfor omtalte KGB-kilde opdagede den sovjetiske tjeneste, at det faktisk var muligt at øve en vis indflydelse på de politiske partier i Grønland – blandt andet ved at anspore venstrefløjen i dens bestræbelser på at trække Grønland ud af EF.⁹⁸ I forhold til denne problemstilling blev det i PET’s årsrapport for 1981 noteret, at der ikke syntes tvivl om, at Sovjetunionens interesse for Grønland var stærkt stigende. Man vurderede, at den sovjetiske interesse var blevet skærpet af den stærke grønlandske modstand mod EF, og at Sovjetunionen antageligt anede ”en begyndende breche” i forholdet mellem Danmark og Grønland. Det blev således nævnt, at Voronkov fra den sovjetiske ambassade havde haft et møde med en medarbejder ved EF’s informationskontor, hvor Voronkov især var interesseret i konsekvenserne af en eventuel grønlandsk udtræden af EF: Han skulle have omformuleret sit spørgsmål ikke mindre end fire gange for at være helt sikker på, at Grønland ikke blev en selvstændig nation ved en eventuel

96 PET, emnekartotek, oplysning dateret 10. august 1979.

97 PET, emnekartotek, oplysning dateret 15. december 1978.

98 PET, operationsdag: ”Soviet Intelligence Activities against the Faeroe Islands and Greenland”, 1986.

udmeldelse. Det blev også noteret, at Voronkov havde haft kontakt til en anti-EF bevægelse kaldet ANISA.⁹⁹

Det var på den baggrund, at KGB begyndte at udtænke nye planer. De langsigtede mål bestod i iværksættelsen af en kampagne rettet imod den amerikanske militære tilstedeværelse i Grønland. Endvidere skulle man arbejde på at fremme de direkte forbindelser mellem Hjemmestyret og Sovjetunionen med henblik på at sikre øget sovjetisk tilstedeværelse og indflydelse i Grønland.¹⁰⁰ Ifølge PET's årsberetning for 1983 blev bogen *Grønland. Middelhavets Perle* startskuddet for en "massiv sovjetisk indsats mod tilstedeværelsen af baserne på Grønland", idet sovjetiske diplomater, KGB-folk og nyhedsmedier efterfølgende forsøgte at udnytte den interesse, som bogen havde vakt.¹⁰¹ Bogens hovedtese var, at Polarhavet i strategisk henseende var blevet et vigtigt "Middelhav", og i bogen blev der argumenteret for, at de amerikanske forsvarsanlæg i Grønland, der oprindeligt havde været en defensiv foranstaltning, nu i 1980'erne indgik i en offensiv strategi, der omfattede muligheder for overraskende nukleare førsteslagsangreb.¹⁰² Kort efter udgivelsen skrev Aleksandr Poljutjov et indlæg i Grønlandsposten, som omhandlede de amerikanske baser i Grønland, og som blandt andet resulterede i en skarp irettesættelse fra statsminister Poul Schlüter (KF). Pravda fulgte Poljutjovs linje op i en artikel den 22. april, som blandt andet hævdede, at USA havde tvunget Grønland og dets befolkning ud i en risikozone ved at involvere dem i Washingtons "hasarderede militære planer og forberedelser."¹⁰³ Grønlandsposten bragt desuden en artikel om de amerikanske baser i Grønland, hvori det hed, at varslingsystemerne *Giant Talk* og *OL 5* udgjorde dele i en større helhed af et våbensystem, som indgik i USA's *counterforce* strategi. Artiklen indeholdt således en anklage om, at Grønland skulle tjene som led i en amerikansk *first strike* strategi, idet et *counterforce*-angreb ville være nukleart og være rettet mod fjendens militære anlæg og derfor kunne forventes at sætte fjenden ud af spillet allerede efter et først angreb. Denne linje blev fulgt op af den sovjetiske

99 PET, administrativ sag: "Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1981"; Folkebevægelsen mod EF til Københavnske fagforbund mv., 6. maj 1981.

100 PET, operationssag: "Soviet Intelligence Activities against the Faeroe Islands and Greenland", 1986.

101 PET, administrativ sag: Årsberetning 1983, Afdeling D, s. 31ff.

102 Paul Claesson (red.) *Grønland. Middelhavets Perle*. Vedrørende bogens tese og betydning i dansk sammenhæng se Nikolaj Petersen, *Europæisk og Globalt Engagement 1973-2006*, s. 337-340.

103 PET, operationssag: "Vedr.: Sovjetiske aktiviteter rettet mod Grønland", april 1986; PET, administrativ sag: Årsberetning 1983, Afdeling D, s. 31.

avis Krasnaja Svesda, der i sin omtale af planerne for udbygningen af de amerikanske radaranlæg skrev, at radaranlæggene i Thule kunne styre amerikanske raketter og bombefly mod mål i Sovjetunionen og derfor var offensive. Dette tema blev fulgt op af regeringsavisen *Istvestija*. Det blev i PET's årsrapport anført, at artiklerne "formodentligt" var inspireret af to artikler, som Land og Folk havde bragt i august 1983. Det blev endvidere noteret, at medstifteren af den grønlandske fredsbevægelse, SORSUNATA (grønlandsk for "ikke krig"), i en artikel i *Information* havde gjort sig til talsmand for, at de amerikanske radaranlæg var et "afgørende led i USA's offensive strategi, og at Grønland mod folkets vidende og vilje var underlagt en aggressiv amerikansk militærpolitik." Artiklen understregede samtidig, at "den mest påtrængende opgave" var det grønlandske bidrag til den folkelige modstand mod opstillingen af 572 mellemdistanceraketter i Vesteuropa. Afslutningsvis hed det i PET's årsrapport, at et landstingsmedlem havde krævet en folkeafstemning om bygningen af de nye amerikanske baseanlæg i Sydgrønland.¹⁰⁴

I forlængelse af disse aktiviteter var KGB-residenturet i København også begyndt at tage kontakt til visse politikere i Grønland.

Grønlandske sovjetkontakter

En journalist blev noteret i PET's emnekartotek i 1976. Den pågældende var korrespondent ved Grønlandsposten og havde tilknytning til "Sujumut Solidaritet", en københavnsk støtteorganisation for 14-dagesbladet, Sujumut, der udkom på grønlandsk og dansk.¹⁰⁵ Journalisten observeredes under et besøg i den libyske ambassade. I forbindelse hermed blev det blandt andet oplyst, at den libyske ambassade søgte oplysninger om, hvorvidt Siumut var et marxistisk-leninistisk parti, og om grønlandske løsrivelsesbestrebelse. Det blev også oplyst, at den libyske ambassade støttede enhver venstreorienteret bevægelse, der havde til hensigt at omstyrte det bestående samfund.¹⁰⁶ En kontakt, der åbenbart var en konkurrent til journalisten, hævdede at have kontakt med det grønlandske Siumut

104 PET, administrativ sag: "Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1983."

105 PET, emnekartotek, oplysning dateret den 27. februar 1976. Bladets redaktør var Moses Olsen, tidligere MF, stifter af partiet Siumut, der ved valget i 1979 fik en fremtrædende plads i Hjemmestyret.

106 *Ibid.*, oplysning dateret den 11. marts 1977 og den 24. februar 1977.

(altså ikke den ovenfor nævnte københavnske solidaritetsorganisation). Om en kontakt, som denne havde til ambassaden noteredes det, at kontakten ”virkede meget konspirativ”.¹⁰⁷

PET’s årsrapport for 1979 berettede, at korrespondenten fra Komsomolskaja Pravda, Jurij Konenkov, havde kontakt til en grønlandsk politiker. Derudover havde Minin, KGB-officer udstationeret på den sovjetiske ambassade i Danmark, opretholdt kontakten til en anden grønlandsk politiker. Om denne blev det desuden bemærket, at de ikke længere mødtes så ofte, og at det måtte forklares med, at politikerens ikke kom så ofte til Danmark som i gamle dage.¹⁰⁸ PET noterede i 1980, at der var ”konstateret” kontakter til personer på ”forskelligt plan inden for de to store grønlandske politiske partier.”¹⁰⁹ I 1985 nævntes det, at DDR’s presseattaché Staudte havde en ”tæt forbindelse” til en journalist. Denne fik en stilling ved Grønlandsposten og skulle i den forbindelse blandt andet have videregivet oplysninger om radarstationer, formodentlig i Grønland. Journalisten skulle også have givet udtryk for, at han i sit nye arbejde ville ”tage hensyn til DDR’s interesser.” Det fremgår af PET’s beskrivelse, at man ikke var helt sikker på disse oplysninger og noterede, at der efter journalistens udstationering i Grønland ikke var ”konstateret nogen form for forbindelse.”¹¹⁰ Vedrørende 1986 bemærkedes det i PET’s årsberetning, at der for første gang havde fundet ”egentlige” udvekslinger af delegationer sted. Der var tale om fagforeninger, den politiske venstrefløj samt etniske grupper.¹¹¹

Under et tre timer langt møde den 29. januar 1986 drøftede en medarbejder fra PET og en kilde fra Grønlands Hjemmestyre blandt andet en række forhold af sikkerhedsmæssig karakter vedrørende Grønland. Mødet var kommet i stand på kildens foranledning. PET-medarbejderen karakteriserede kilden som ”meget åben og uforbeholden” i beskrivelsen af de grønlandske politikere. PET-medarbejderen forklarede dette med, at Grønland var et så lille samfund, at også personlige svagheder bliver alment kendt. Kilden ville blandt andet gerne vide,

107 Ibid., emnekartotek, oplysning dateret den 9. marts 1977.

108 PET, administrativ sag: ”Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1979”.

109 PET, administrativ sag: ”Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1980”.

110 PET, administrativ sag: ”Årsberetning 1985 for Afdeling 3/Kontraspionage: Østblokstaternes Sikkerheds- Efterretningstjenesters formodede samt konstaterede aktiviteter her i landet”.

111 PET, administrativ sag: ”Årsberetning 1986 for Afdeling 3/Kontraspionage: Østblokstaternes Sikkerheds- Efterretningstjenesters formodede samt konstaterede aktiviteter her i landet”.

om Hjemmestyret blev aflyttet – hvilket var en udbredt opfattelse i Hjemmestyret. Ifølge PET medarbejderen var dette usandsynligt.¹¹²

PET-medarbejderen præsenterede desuden kilden for en række navne på østlige efterretningsfolk, der havde haft kontakt med grønlandere samt for navne på folk på den sovjetiske ambassade, der nu varetog kontakterne. PET-medarbejderen nævnte i den forbindelse to personer fra SIK (grønlandsk parallel til det danske LO) samt to andre. Ifølge kilden var en af disse personer ude af billedet. Han nævnte også, at der ikke var forbindelse mellem Hjemmestyrets Danmarkskontor og den sovjetiske ambassade. Talen faldt endvidere på DDR's interesse for grønlandske forhold og en kontakt mellem den østtyske ambassade og en borgmester i Grønland. Ifølge kilden havde denne trukket sig tilbage og fungerede som politiassistent sammesteds. Derefter var det grønlandske folketingsmedlem Preben Lange på tale. Kilden bekræftede, at Lange i november 1984 var blevet inviteret til middag på DDR's ambassade, men at han havde svaret nej.¹¹³

Samtalen faldt også på Jonathan Motzfeldt. Denne var, ifølge kilden, af overbevisning nærmest socialdemokrat. Politisk var han ”ubetinget amerikanervenlig”. Kilden fremførte en række eksempler herpå: Motzfeldt var under besøg i USA blevet modtaget ”meget køligt” på grund af fodnotepolitikken. På et spørgsmål herom fra den amerikanske viceudenrigsminister, svarede Motzfeldt, ifølge kilden, ”at man i Danmark ikke havde så meget forstand på den slags, fordi man jo ikke havde amerikanske baser på sin jord.” Som et andet eksempel nævnte kilden Grønlands Hjemmestyres bestræbelser på at få amerikanerne på baserne til at komme i de grønlandske byer (amerikanerne kom næsten aldrig). Hjemmestyret ønskede, at de skulle føle sig velkomne og skulle rejse overalt. Som et tredje eksempel fremførte kilden en nyindgået aftale om, at den amerikanske Kystvagts isbryder skulle gå ind i Holsteinsborg med jævne mellemrum. Ud over at det ville give gratis isbrydning, havde det også en ”psykologisk fordel”: Amerikanerne kunne demonstrere deres tilstedeværelse på en sådan måde, at den grønlandske befolkning så, at man havde fordel deraf.¹¹⁴ Endelig var der et forslag om oprettelsen af en amerikansk-dansk Thule- og Hjemmestyrefond.

112 PET, juristernes kopimapper: Notat, ”Møde med [-]”, 10. februar 1986.

113 Ibid.

114 Ibid.

Dette kunne få Thule-befolkningen til at se på basen som en fordel frem for som en ulempe.¹¹⁵

Hvad angik frygten for kommunistisk infiltration nævnte kilden, at Jonathan Motzfeldt og en anden navngiven person¹¹⁶ følte sig ”utrygge” over DKP-infiltration af Grønlands Radio, og at de i den forbindelse nævnte to personer, de især havde i tankerne. Ifølge Motzfeldt stammede oplysninger om et modsætningsforhold mellem Hjemmestyret og Udenrigsministeriet om fiskeriforhandlinger med de sovjetiske myndigheder fra en lækage fra et landsstyremedlem fra det venstreorienterede parti Inuit Ataqatigit til en journalist fra Grønlands Radio.¹¹⁷

Hvad angik forbindelserne mellem KGB og de politiske partier, anførtes det i PET’s årsrapport vedrørende 1987, at der var skabt ”god partipolitisk kontakt til det venstresocialistiske Inuit Ataqatigiit og dets ungdomsorganisation.”¹¹⁸ En fremstående repræsentant for partiet, der i forvejen var registreret, aflagde sammen med en repræsentant for organisationen ”Inuit Circumpolar Conference” (ICC) besøg i den sovjetiske ambassade, og det forlød, at mødet førte til en aftale om et besøg hos inuitterne i Tjukotka, Sibirien.¹¹⁹ Jonathan Motzfeldt skulle internt have omtalt ICC som en ”venskabsforening” og betegnet den med ordene ”inuit fræs” og ”eskimoromantik.” De sovjetiske eskimoer deltog tilsyneladende ikke, og ifølge en kilde, som drøftede sagen med en medarbejder fra PET, havde det hidtil været Grønland, som bar organisationen økonomisk, mens Canada aldrig havde betalt sin del, og Alaska næsten ingenting betalte på grund af et underslæb. Da økonomien overhovedet var elendig som en følge af den eksisterende administration, havde man ansat en ny mand. Kilden karakteriserede denne på følgende vis: ”udadtil optræder [han] som blød socialdemokrat”. Men ifølge kilden afslørede han sig indimellem som særdeles rabiat – som stalinist. Dette gav PET medarbejderen anledning til at omtale trotskisternes ”sædvanlige infiltrationsmetoder”, hvortil kilden bemærkede, ”at det for ham lød lige som [ham]”.¹²⁰

115 Ibid.

116 Ibid.

117 Ibid.

118 PET, administrativ sag: Årsberetning 1987 for Afdeling 3.

119 PET, emnekartotek, oplysning dateret den 4. februar 1987. Oplysningen er videregivet til Statsministeriet.

120 PET, juristernes kopimapper: Notat, ”Møde med [-]”, 10. februar 1986. Om PET’s syn på trotskisterne, se Kommissionens beretning, bind 9.

Sovjetunionens interesse for ICC var ifølge PET's opfattelse "mildest talt ambivalent". Inuit er en betegnelse for eskimoer, der bor i Alaska, Canada, Grønland og Sovjetunionen. Da ICC blev stiftet i 1977, deltog Sovjetunionen ikke. Det var ICC's krav, at det cirkumpolare område udelukkende blev anvendt til fredelige formål. Sovjetunionen ønskede imidlertid ikke, at de sovjetiske inuitter deltog i ICC, da det ifølge PET ville være "uforeneligt med hidtil unionspraksis at give særindrømmelser til etniske minoriteter." På den anden side konstaterede PET, at det sovjetiske residentur i København havde vist interesse for ICC. Dette havde angiveligt sin forklaring i, at ICC i midten af 1980'erne overvejede at gå ind i det internationale fredsarbejde. I den forbindelse skal en repræsentant for ICC over for en KGB-medarbejder have udgivet udtryk for, at ICC havde brug for "støtte i form af penge".¹²¹ Det fremgår ikke af det anvendte materiale, om Sovjetunionen på længere sigt ydede ICC denne støtte. Til gengæld ses det, at Sovjetunionen i 1988 forsøgte at inddrage ICC i et fredsarbejde med den sovjetiske fredskomité.¹²² Stort set samtidig inviterede det sovjetiske LO ICC-repræsentanter fra Grønland, Canada og Alaska til et møde i det nordøstlige Sibirien, hvor der ifølge PET "i august måned foranstaltes en festival for etniske minoriteter. Dette bliver i så fald første gang, at grønlandske inuits besøger deres stammefrænder i Sibirien."¹²³

Tæt kontakt mellem en grønlandsk politiker og KGB

Oplysninger peger på en tæt kontakt mellem KGB og en grønlandsk politiker. Denne skulle være blevet ført af den tidligere nævnte KGB-officer Minin, der figurerede som 2. sekretær og presseattaché ved den sovjetiske ambassade i København. Minin var udstationeret i Danmark mellem 1976 og 1982, hvorefter en del af hans arbejde blev overtaget af en KGB-officer, Sytjev, ved det sovjetiske ambassade.¹²⁴

121 PET, operationsdag: "Vedr.: Sovjetiske aktiviteter rettet mod Grønland", 2. april 1986.

122 PET, emnesag: "Notat. Vedr.: Inuit Circumpolar Conference (ICC). Den sovjetiske fredskomites forhold til denne organisation", 29. marts 1988.

123 PET, emnesag: "Notat. Vedr.: INUIT CIRCUMPOLAR CONFERENCE - sovjetisk interesse for grønlandske forhold", 30. marts 1988.

124 PET, operationsdag: "Subject: Soviet Intelligence Activities against the Faeroe Islands and Greenland", s. 2. Udateret, men efter 1985; "Vedr.: KGB's arbejde med det grønlandske mål", 14. november 1985.

Ifølge Gordijevskij begyndte KGB-residenturet i København i 1976 at dyrke den grønlandske politiker. Denne var under såkaldt ”dybt studium”¹²⁵ i 1977, og KGB vurderede, at han indeholdt ”de rette elementer” for at blive en nyttig kontakt: Venstreorienteret, repræsentant for en national minoritet m.m. En KGB-officer af linje PR – Minin – holdt derfor en række møder med politikerens. Muligheden for at opretholde forbindelsen var imidlertid begrænset af, at han kun opholdt sig i København lejlighedsvis. KGB-officeren forsøgte derfor at opretholde kontakten per korrespondance. Det fremgår desuden, at KGB i perioden 1978-82 betragtede den pågældende som en meget vigtig fortrolig kontakt med konspirative elementer i forbindelsen. Han fik ikke penge for sine ydelser, men blev belønnet på anden vis. Ifølge samme kilde skulle han være blevet rekrutteret i 1980, og i 1982 skulle han være blevet fortrolig kontakt. Hans KGB-kodenavn var ”Manas”, og det tredje kontor i FCD, KGB’s udlandsafdeling, havde arrangeret en tur for ham til Sovjetunionen.¹²⁶

PET var bekendt med politikerens kontakt til Minin, og man vidste, at han kontaktede Minin såvel på ambassaden som på bopælen. Den personlige omgangsform de to imellem var blandt andet karakteriseret ved, at parterne var dus, og at samtaleformen var venskabelig. Ifølge PET fremstod kontakten umiddelbart som en åben kontakt. Enkelte møder forekom at være afholdt uden forudgående aftale. PET kunne blandt andet derfor ikke udelukke, at rækken af møder var mere omfattende, end man var vidende om og kunne dække over mere end en åben efterretningsforbindelse. Man mente også, at når kontakten umiddelbart fremstod som åben, så kunne det skyldes, at politikerens var ”udisciplineret” og ikke fulgte eventuelle retningslinjer, som var udstukket af KGB. PET’s efterforskning havde imidlertid ikke kunnet afdække forbindelsens ”reelle” indhold, hvilket blandt andet skyldtes, at man ikke var i besiddelse af oplysninger om samtaleemnerne for møderne.¹²⁷

Man blev dog bekendt med en samtale, som fandt sted, da politikerens spiste frokost med en sekretær fra den sovjetiske ambassade. Samtalen, der blev overvåget, drejede sig blandt andet om den grønlandske befolknings indstilling til overgang til Hjemmestyre og om fiskeriproblemer. Ifølge oplysningerne på PET’s emnekartotek blev frokostmødet fotograferet.¹²⁸ Overvågningen af den

125 Vedr. ”dybt studium” se Kommissionens beretning, bind 13.

126 PET, operationssag: Sagsresumé, 28. marts 2000 samt ”report”, 14. november 1994.

127 Ibid.

128 PET, emnekartotek, oplysning dateret den 20. oktober 1978.

sovjetiske ambassade rummede også oplysninger om, at politikeren flere gange havde telefoneret til og haft møder med Minin og senere med Gordijevskij.¹²⁹ Til den pågældendes østkontakter må også regnes, at han efter invitation besøgte fiskerimessen i Leningrad.¹³⁰

Efter august 1982 konstateres ingen forbindelse mellem politikeren og sovjetiske kontakter.¹³¹ Til en PET-medarbejders oplysning om, at han flere gange skulle være blevet afhentet i Kastrup Lufthavn af en sovjetiske ambassadebil udtrykte en kilde fra det grønlandske hjemmestyre undren: Danmarkskontoret havde en chauffør for landstings- og landsstyre-medlemmer, og han havde ikke noget kendskab til en forbindelse mellem politikeren og den sovjetiske ambassade.¹³²

I et notat den 31. maj 1996 blev sagen om den grønlandske politiker tilføjet nogle forbehold, der formodentlig kunne erindres i mange parallelle sager. Der peges på den mulighed, at Minin med overlæg ”har givet sine rapporter til Centret (KGB) et indhold, der uretmæssigt har forårsaget en opgradering af den pågældende politikers KGB-kontaktstatus. Det er et kendt fænomen, at KGB-officerer på denne vis har promoveret sig selv på et urigtigt grundlag.”¹³³ Det skal i den sammenhæng bemærkes, at den pågældende politikers østkontakt fandt sted i en tidlig og formativ fase af Hjemmestyrets historie, hvor det utvivlsomt har været vigtigt at diversificere landets ydre kontakter og knytte tosidige forbindelser til udlandet uden om de etablerede danske institutioner. På dette felt indeholder hans kontakter med Sovjetunionen visse parallelle træk med Jonathan Motzfeldts åbninger over for USA. Denne søgte tydeligvis at udvikle de grønlandsk-amerikanske forbindelser på en sådan måde, at der kunne etableres en eventuel basis for tosidighed uden om København. Det skal også bemærkes, at Centret i Moskva ofte ikke stolede på Minins indberetninger, da de ikke altid blev opfattet som troværdige.¹³⁴

I 1986 gjorde PET status over Sovjetunionens interesse for Grønland. Det bemærkedes indledningsvis, at Sovjetunionen op i 1970’erne havde været af den opfattelse, at en styrkelse af venstreoppositionelle kræfter i Grønland var i strid med Sovjetunionens interesser. I 1986 måtte man konstatere, at denne opfattelse

129 PET, emnekartotek, oplysning dateret den 23. november 1979.

130 PET, emnekartotek, oplysning dateret den 14. august. Der henvises til Grønlandsposten.

131 PET, operationssag: Sagsresumé, 28. marts 2000 samt ”report”, 14. november 1994.

132 PET, juristernes kopimapper: Notat, ”Møde med [-]”, 10. februar 1986. Om residenturets rapporter til Centeret, se Kommissionens beretning, bind 7 og bind 13.

133 PET, operationssag: Vedr.: [-], 31. maj 1996.

134 Om emnet, se Kommissionens beretning, bind 13.

var forandret. Den udfarende kraft i forhold til Grønland var KGB, men det blev fra PET's side vurderet, at "KGB-residenturets politiske kontakt har været meget begrænset". Derimod havde KGB gjort en vis indsats for at påvirke pressen, og samtidig havde man forsøgt at øge den videnskabelige kontaktflade. PET lagde i den forbindelse især vægt på, at hvor Sovjetunionen stort set altid ønskede indgået en aftale, når der var forbindelser mellem sovjetiske og vestlige institutioner, så havde man fra sovjetisk side inden for det videnskabelige område udfoldet ihærdige anstrengelser for, at samarbejdet skulle foregå uden om de officielle kanaler. PET vurderede: "Der kan heri ligge et forsøg på afkobling af grønlandske anliggender fra den danske, udenrigspolitiske beslutningsproces."¹³⁵

Afslutningsvis vurderede PET: "Som den i indledningsafsnittet refererede, tidligere KGB-oberst har sagt: 'KGB-residenturet i København varetager formentlig stadigvæk arbejdet med Grønland. KGB vil uden tvivl forsøge at placere efterretningsofficerer på stedet, men det vanskeliggøres på grund af manglende dækstillinger."¹³⁶

Sammenfatning

Frem til Den Anden Verdenskrig var Grønland "lukket land", og al indrejse blev reguleret af de danske myndigheder. Samtidig viste den historiske erfaring, at det var forbundet med betydelige vanskeligheder at håndhæve dansk suverænitet i Grønland, og at Danmarks overhøjhed over Grønland løbende blev udfordret af andre stater. I forbindelse med Den Anden Verdenskrig indgik Danmarks selvudnævnte repræsentant i Washington en baseaftale med USA, der skulle vise sig at blive en grundsten for USA's tilstedeværelse i Grønland i efterkrigstiden. De amerikanske baser og det danske moderniseringsprogram i Grønland, der satte i gang i 1950'erne, medvirkede til en væsentlig åbning af adgangen til Grønland. Dette aktualiserede krav om en revision af sikkerhedsforanstaltningerne over for Grønland, som de danske myndigheder begrundede med et behov for at "skærme" grønlænderne mod kommunistisk agitation - eller "infektion", som det blev betegnet, og med at forhindre østlandenes spionage mod de militære baser. Sikkerhedsbestrebelse tog først og fremmest form af en almen og politisk kontrol med indrejsende til Grønland. Kontrollfunktionen involverede Grønlands-

¹³⁵ PET, operationssag: "Vedr.: Sovjetiske aktiviteter rettet mod Grønland", 2. april 1986.

¹³⁶ Ibid.

styrelsen/Grønlandsdepartementet og PET, men det viste sig særdeles besværligt at få kontrolsystemet til at fungere, og der er da også sikre oplysninger om, både at ”uønskede” personer indrejste, og at østlandene uden nævneværdigt besvær skaffede sig oplysninger om baserne. Samtidig frafaldt danske myndigheder relativt hurtigt tanker om kontrol i Grønland. Man nåede til den overbevisning, at Grønlands geografiske og sociologiske karakter betød, at samfundsbetinget selvregulering var tilstrækkeligt beredskab til overvågning i Grønland.

Med politiseringen af det grønlandske samfund og udviklingen mod større selvbestemmelse og Hjemmestyre måtte man imidlertid forvente en mere intensiv overvågning af stemningen og forventelige aktiviteter blandt grønlænderne. PET's arkiver fra denne periode er ved en omfattende makulering begrænset til emnekort, der ikke strækker til en detaljeret beskrivelse af, hvad PET og andre myndigheder måtte have foretaget sig. Det fremgår dog, at PET var bekendt med, at Moskva i forbindelse med udviklingen af Hjemmestyret øgede interessen for de indre politiske forhold i Grønland, og materialet viser, at overvågningen af de grønlandske politikere var af nogenlunde samme omfang og rettet mod de samme fænomener som i Danmark. Disse omfattede kontakter med personale fra østlandenes ambassader, fortrinsvis sådanne som arbejdede for de pågældende landes efterretningstjenester. Selv med den usikkerhed, som det begrænsede materiale afstedkommer, er det overvejende sandsynligt, at PET ikke afslørede egentlig spionage, hvor grønlændere medvirkede. Heller ikke agitationen for en løsrivelse fra Danmark og udtræden af Rigsfællesskabet blev – efter det foreliggende – udsat for overvågning. De virkemidler, som PET anvendte, var de samme som i Danmark. Overvågning af østlandenes ambassader, især den sovjetiske, gav oplysninger om østkontakter og møder, der i nogle tilfælde blev sat under observation. Engagementet i Inuit Circumpolar Conference vakte en tydelig, men kortvarig bekymring hos danske myndigheder, formodentlig på grund af de ukontrollerede kontakter, møderne medførte. Men der er ikke fundet tegn på, at man søgte at lægge hindringer i vejen for arrangementerne.

Det fremgår desuden, at KGB dyrkede en navngiven grønlandsk politiker, at vedkommende i perioden 1978-82 blev betragtet som en vigtig kontakt, og at KGB mente at have hvervet denne i 1980. Det fremgår samtidig, at PET i 1996 gav udtryk for en vis skepsis over for, hvorvidt den pågældende vitterlig var hvervet hos KGB, idet PET mente, at den påståede hvervning kunne være et udtryk for residenturets og Minins overdrivelser over for Centret. Det bemærkes, at Centret i flere andre tilfælde har haft grund til at drage pålideligheden og præcisionen af residenturets og Minins informationer i tvivl. Det bemærkes også, at Gordijevskij, hvis kildemæssige værdi generelt har vist sig højere end Minins,

ikke var i København i den pågældende periode. Det står ydermere fast, at mellem anden halvdel af 1970'erne og frem til 1982 var mødefrekvensen mellem den pågældende politiker og dennes østkontakt ganske hyppig, hvorefter den indstilledes. Kilderne giver ikke en klar indsigt i, hvad der blev drøftet på møderne. Den pågældendes østkontakter udvikledes imidlertid i en tidlig og formativ fase af Hjemmestyrets historie, hvor det utvivlsomt har været vigtigt for Grønland at diversificere landets ydre kontakter og knytte tosidige forbindelser til udlandet uden om de etablerede danske institutioner. Det er på dette felt, at pågældendes handlemåder kan sammenlignes med Jonathan Motzfeldts åbninger over for USA. Denne søgte, som nævnt, tydeligvis at udvikle de grønlandsk-amerikanske forbindelser på en sådan måde, at der kunne etableres en basis af tosidighed uden om København.

Årsagen til alt arbejdet med PET's kontrol af indrejsende var, at PET og FE – uanset den amerikanske tilstedeværelse – i praksis havde ansvaret for, at spionage og sabotage, specielt mod ”militære områder” blev forhindret. Der var da heller ingen tvivl om, at Warszawapagtlandene søgte oplysninger om Grønland. Flere kilder omtaler det sovjetiske residenturs forsøg på at købe generalstabskort over Grønland.

Færøerne
(© Kort- og Matrikelstyrelsen).

3. FÆRØERNE

Ud over forbindelsen til Danmark havde Færøerne en historisk kontakt til Norge. Ved freden i Kiel i 1814 blev det bestemt, at Færøerne skulle forblive en del af Danmark, mens Danmark måtte afstå Norge til Sverige. I 1816 blev Færøerne til et dansk amt. Som det også var tilfældet i forhold til Grønland, betød Danmarks småstatsstatus og Færøernes placering i Nordatlanten, at dansk overhøjhed over øerne let kunne komme under pres i en krisetid. Efter Tysklands besættelse af Danmark den 9. april 1940 besatte Storbritannien den 12. april 1940 Færøerne. I tilslutning til afslutningen af Den Anden Verdenskrig og i forbindelse med briternes rømning af øerne blev det klart, at et flertal på Færøerne ikke ønskede at vende tilbage til øernes tidligere stilling som et dansk amt. Dansk uvilje over for de færøske krav medvirkede til at fremme en udvikling, som kulminerede i en folkeafstemning i 1946, hvor der var flertal for løsrivelse fra Danmark. Løsrivelsen blev imidlertid ikke realiseret, men i stedet førte nye forhandlinger i 1948 til vedtagelsen af en hjemmestyreløse for Færøerne. Siden har Færøerne fået selvstyre på en række områder, dog ikke i udenrigs- og sikkerhedspolitiske forhold.¹³⁷

Den dansksprogede og internationale litteratur vedrørende Færøerne umiddelbart før og under den kolde krig er begrænset.¹³⁸ Dette gælder også for kilderne til PET's virke over for Færøerne: Materialet vedrørende Færøerne udgøres som indledningsvis nævnt af et ganske begrænset antal sager. Det må tilskrives to forhold: Dels har PET's indsats over for Færøerne øjensynligt været særdeles begrænset, dels er der foretaget en eller flere revisioner og makuleringer af arkiverne. Det bevarede materiale fra PET viser, at kontakterne mellem Færøerne

¹³⁷ Kirsten Harder, *De dansk-færøske forhold 1945-1948*.

¹³⁸ Se dog Kirsten Harder, *De dansk-færøske forhold*; Nils Arne Sørensen, "Storbriatnien og Det færøske Styre 1940-45", *Historie* 1998/2, s. 193-221; Bent Jensen, *Føroyar i kalda krignum, Færøerne under den kolde krig (1945-1991)*, Løgmansskrivstovan 2004; Nikolaj Petersen, *Europæisk og Globalt Engagement 1973-2006*; Rasmus Mariager, *I tillid og varm sympati. Dansk-britiske forbindelser og USA under den tidlige kolde krig* (Museum Tusulanums Forlag, 2006), s. 74-81.

og Sovjetunionen var ganske hyppige i 1970'erne og 1980'erne, og at de blev observeret og noteret. Men det har ikke været muligt – efter det foreliggende – at konstatere forhold, der kunne betegnes som konspirativ adfærd. Det er karakteristisk, at den stigende sovjetiske interesse for kontakter til Færøerne og færøske personer drejede sig om fiskeriaftaler og andre forhold, der var relateret til fiskeriet. Sovjetiske og østtyske forsøg i 1980'erne på at påvirke opinionen blev af FE vurderet som relativt harmløse.¹³⁹ Overhovedet havde FE en tydelig mere fremtrædende rolle end PET i forhold til sikkerheden i og omkring Færøerne, og det foreliggende afsnit bygger derfor også i et vist omfang på materiale fra FE, der tilgik PET.

De sikkerhedspolitiske forhold på Færøerne var efter Den Anden Verdenskrig grundlæggende bestemt af øernes beliggenhed i Nordatlanten som et vigtigt led i overvågningskæden fra Grønland over Keflavik i Island til Nordnorge, hvorved den sovjetiske flådes passage ud i Atlanterhavet kunne følges. Militært var de færøske fjorde af betydning som mulige maritime baser, især for ubåde. Færøsk politik drejede sig primært om de sociale og økonomiske spørgsmål. Fiskeriet og de priser, der kunne opnås på verdensmarkedet, var helt centrale. Politisk krydsedes den økonomisk-politiske diskussion imidlertid af et andet væsentligt spørgsmål: Færøernes selvstændighed og det mulige ophør af Rigsfællesskabet med Danmark. Selv om Danmark i den forbindelse varetog udenrigs- og sikkerhedspolitikken, eksisterede der dog en ikke nærmere defineret oplysnings- og forhandlingsforpligtigelse over for de færøske myndigheder. De vigtigste militære installationer blev anlagt i perioden fra slutningen af 1950'erne til begyndelsen af 1960'erne. Dertil kom, at der var skjulte amerikanske anlæg på Sornfelli-stationen. I løbet af 1980'erne i forbindelse med styrkelsen af fredsbevægelserne blev de militære anlæg på Færøerne atter genstand for offentlig opmærksom og debat.¹⁴⁰

Overvågning på Færøerne

Efterretningstjenesterne konstaterede tidligt, at kontrol med ind- og udrejse på Færøerne af praktiske og politiske grunde ikke lod sig gennemføre. Et dansk militært forsvar af Færøerne mod en invasion, sovjetisk eller af Warszawapagten,

139 PET, administrativ sag: FE's trusselvurdering, 15. september 1986.

140 Bent Jensen, *Føroyar i kalda krignum, Færøerne under den kolde krig (1945-1991)*, s. 179.

blev anset for umuligt.¹⁴¹ Bortset fra et mislykket forsøg på at oprette et færøsk hjemmевærn blev der ikke taget skridt til forberedelse af et militært forsvar.

Det oprindeligt britiske sømilitære overvågningssystem fra Den Anden Verdenskrig blev under den kolde krig videreført af den danske militære efterretningstjeneste, mens en efterretningsmæssig overvågning af befolkningen på Færøerne var særdeles sporadisk, især fordi der ikke var mandskab til at tage opgaven op.¹⁴² Vedrørende efterretningsmæssigt arbejde på Færøerne fremgår det, at FE i 1952 havde en enkelt mand stationeret. Hvad angik efterretningsarbejde i politiets regi, blev dette varetaget af ordenspolitiet. Politimesteren i Thorshavn mente imidlertid ikke, at den fremgangsmåde kunne lade sig gøre over længere tid og anmodede derfor Justitsministeriet om, at der blev udstationeret en kriminalbetjent – i første omgang i en testperiode på et halvt år.¹⁴³ I en meddelelse fra den 24. marts 1954 fremhævede en medarbejder i PET, at han ”ikke siden [sin] tiltræden her ved embedet” have modtaget indberetninger fra Færøerne vedrørende forhold af efterretningsmæssig art.¹⁴⁴ Den 4. august 1954 meddelte Justitsministeriet landfogden (politimesteren) på Færøerne, at man ikke kunne imødekomme ønsket om, at der udstationeredes en kriminalbetjent på øerne.¹⁴⁵ I det omfang PET måtte have haft en interesse i at følge den politiske udvikling på Færøerne, synes denne i midten af 1950'erne at være forsvundet.

Uanset den vægt, som man i færøsk politik tillagde spørgsmålet om løsrivelse fra Danmark og udtræden af Rigsfællesskabet, var den politiske påvirkning fra København, især af unge færingere under uddannelse, meget tydelig, især i de emner, der også påkaldte sig PET's interesse. Modstanden mod medlemskabet af NATO, deltagelse i fredsbevægelsen og dannelsen af små venstre-ekstremistiske grupper m. m. blev konstateret nogenlunde samtidigt eller ganske kort efter, at de dukkede op i København og Århus. Efter det foreliggende materiale er der ikke gjort forsøg på at lægge hindringer i vejen for den spirende færøske politiske aktivisme. Det noteredes, at der blev oprettet et færøsk kommunistparti, og at DKP søgte at få indflydelse på det. Det blev også til en venskabsforening Færøerne-Sovjetunionen, som angiveligt fortrinsvis engagerede sig i at hjælpe de russiske fiskere/sømænd under deres langvarige ophold på øerne, når et sov-

141 PET, administrativ sag; FE's trusselvurdering, 15. september 1986.

142 Ibid.: Notits, februar 1952, Notits, oktober 1953.

143 Ibid.: Skrivelse af 11. november 1953.

144 Ibid.: Notits, 24. marts 1954.

145 Ibid.: Skrivelse konciperet i Justitsministeriet, 4. august 1954.

jetisk skib var under reparation på et færøsk værft.¹⁴⁶ Løsrivelsesbevægelsen er øjensynligt ikke blevet overvåget som organisation; men der findes en del notitser, hvor de involverede personers antidanske holdninger nævnes. Følgende kan betragtes som et eksempel på sådanne sager:

Chefen for Færøernes Kommando indberettede i 1972, at et medlem af løsrivelsesbevægelsen "NATO ud af Færøerne" på et møde skulle have foreslået, at Færøerne forsøgte at spille supermagterne ud mod hinanden, således som vedkommende mente, at Malta gjorde det. Det ville give en række fordele for Færøerne, ikke mindst økonomisk, hvis, som forslagsstilleren håbede på, at "amerikaneren betalte mest". Vedkommende forestillede sig et beløb på 350 millioner kroner i stedet for de 80 millioner kroner, som man modtog fra Danmark, og som Færøerne "måtte bukke og skrabe for". Vedkommende var desuden af den opfattelse, at det på den baggrund ville være "uhyre let" at skabe en opinion for løsrivelse fra Danmark.¹⁴⁷

I sin indberetning om mødet gav Chefen for Færøernes Kommando udtryk for, at han var overbevist om, at man ikke helt skulle ignorere planerne – også selvom de kunne lyde "fantastiske". Han mente desuden heller ikke, at der var "skygge af tvivl" om, at man på den baggrund kunne piske en stemning op.¹⁴⁸

Omtrent samtidig henvendte en færing sig til Chefen for Færøernes Kommando. Vedkommende var kendt som aktiv republikaner og havde som en protest mod dansk overhøjhed på Færøerne blandt andet engang foretaget en opsigtsvækkende protestaktion. Siden var han dog faldet i unåde hos republikanerne.¹⁴⁹ Anledningen til den pågældendes visit hos Chefen for Færøernes Kommando var, at den færøske sammenslutning SAMSOS havde opfordret ham til at komme til Moskva, hvor man skulle være rede til at modtage ham. SAMSOS stod for samarbejde med Sovjetunionen. Chefen for Færøernes Kommando fortalte, at den pågældende "efter en længere samtale med mig, hvor jeg forklarede [denne], hvad det egentlig var, man var ude på, besluttede [...] sig til at meddele ledelsen af SAMSOS, at [denne] ikke ønskede at tage imod deres tilbud, hvad [...] derefter heller ikke gjorde." I stedet udvirkede Chefen for Færøernes Kommando gennem Rigsombudsmanden, at den pågældende fra dansk side fik et

146 Ibid.: "Vedr. Sømændenes Forbunds støtte til landsforeningen DK/USSRs færøske afdeling", 5. februar 1985.

147 PET, emnesag; Notits, 22. februar 1972.

148 Ibid.

149 Ibid.

stipendium til et studium i Sydeuropa i nogle måneder.¹⁵⁰ Chefen for Færøernes Kommando begrundede sin rapport med, at historien viste, ”at der foregår en intens venstreorienteret virksomhed heroppe, som måske ikke er så velkendt i Danmark.”¹⁵¹

Sovjetisk interesse i Færøerne

Siden 1940 havde der været visumtvang ved udlændinges indrejse til Færøerne. Hvad angik tilsyn med udlændinge krævedes det, at disse var i besiddelse af pas, som skulle være forsynet med stempeling om ankomst og afrejse i det omfang, som det var muligt at føre kontrol dermed. Det er i den sammenhæng væsentligt at nævne, at kontrollen med trafikken til og fra øerne ikke var fuldstændig, idet ind- og udrejse i et betragteligt omfang foregik på færøske eller udenlandske fiskefartøjer.¹⁵² Dette betød på den ene side, at Færøerne i et vidt omfang måtte betragtes som et åbent land. På den anden side mente man samtidig, at fremmede hurtigt ville blive opdaget, hvis de opholdt sig på Færøerne i nogen tid – i forbindelse med tildeling af rationeringskort.¹⁵³ FE noterede i 1958, at det sovjetiske tankskib SAMBOR ankom til Thorshavn med ”usædvanligt mange officerer og civilpersoner, udstyret med fotografiapparater, som blev brugt til at fotografere havneområdet på kryds og tværs”. Men der nævnes intet om overvågning af – endsige indgreb overfor – gæsterne.¹⁵⁴

Efter sin afhopning til Vesten blev Gordijevskij udspurgt om Sovjetunionens efterretningsaktiviteter på og imod Færøerne. Gordijevskij svarede, at han ikke havde nogen viden herom: Færøerne lå uden for KGB's arbejdsfelt, og hvad der foregik af efterretning i forhold til øerne, var den sovjetiske militære efterretningstjeneste, GRU's, ansvarsområde.¹⁵⁵ Dette må, som det også vil fremgå nedenfor, forklares med, at Sovjetunionen ønskede, at øerne skulle forblive under Danmark, og at Moskvas interesser først og fremmest var af militær karakter.¹⁵⁶

150 Ibid.

151 Ibid.

152 PET, administrativ sag: Afskrift af skrivelse tilstillet Rigsombudsmanden på Færøerne, udateret.

153 Ibid.

154 PET, emnekartotek, oplysning dateret 24. juli 1958.

155 PET, operationssag: ”Soviet Intelligence Activities against the Faeroe Islands and Greenland”, udateret men antagelig fra 1986.

156 Ibid.

Dette sås i forbindelse med den såkaldte Klaksvik-affære. I 1955 udbrød der uroligheder på Færøerne blandt andet på grund af afskedigelsen af en konstitueret overlæge ved Klaksvik sygehus, Olaf Halvorsen, som de lokale ønskede fastansat. Formanden for fiskernes fagforening, som var republikaner, samt havnefogden i Klaksvik var meget aktive i urolighederne. Det hedder i en fremstilling af Færøerne under den kolde krig, at DKP var af den opfattelse, at Klaksvik-affæren var en social og ikke en national konflikt, og det hedder i samme fremstilling, at Sovjetunionens ageren i forhold til uroen var tvetydig: På den ene side indstillede Sovjetunionen alle opkøb af fisk i 1955 (Sovjetunionen havde de foregående to år aftaget 80 % af Færøernes samlede eksport af fisk), på den anden side var Moskva tydeligvis utryg ved de antidanske aspekter af konflikten, og DKP ønskede ikke at opmuntre færingerne til løsrivelse fra Danmark: Den stærke antidanske stemning blev tilskrevet ”engelske agenter”, der ”piskede” stemningen op. Alfred Jensen gav over for den sovjetiske ambassade udtryk for, at ”han og de andre ledende kommunister var på den rene med, at hvis Færøerne fjernede sig fra Danmark, ville øerne komme under enten engelsk eller norsk indflydelse.”¹⁵⁷ Ifølge PET’s oplysninger var det dog antagelig også visse færinger, der bidrog til at piske stemningen op. Således modtog PET i januar 1956 oplysninger om, at en færøsk socialdemokratisk politiker havde bidraget til den kaotiske situation ved at fremsende et telegram til formanden for kommunalbestyrelsen i Klaksvik med følgende ordlyd: ”De er ikke pligtig at afgive positive oplysninger til politiet”. Underskrevet ”X”¹⁵⁸

Ifølge en fremstilling af Færøerne under den kolde krig, som blandt andet bygger på kilder fra de russiske arkiver, blev Sovjetunionens militære interesser over for Færøerne udviklet efter afslutningen af Den Anden Verdenskrig i skyggen af den kolde krig og i takt med opbygningen af den såkaldte Nordflåde. Der var tale om den største af de eskadrer, der i løbet af 1960’erne gjorde Sovjetunionen til en global flådemagt.¹⁵⁹ Hermed fik Færøerne en stigende strategisk betydning for Moskva. Sovjetunionen forsøgte imidlertid ikke at støtte en eventuel løsrivelse af Færøerne fra Danmark. Dette forklares med, at Kremles syn på Færøerne var realistisk. Kreml mente således, at de globale modsætninger ikke ville tillade Færøerne at agere *de facto* uafhængigt mellem Øst og Vest, og at alternativet til uafhængighed af Danmark ville være afhængighed af enten USA

157 Bent Jensen, *Føroyar i kalda krignum, Færøerne under den kolde krig (1945-1991)*, s. 95-96.

158 PET, emnesag: Notits, 5. januar 1956.

159 Bent Jensen, *Føroyar i kalda krignum, Færøerne under den kolde krig (1945-1991)*, s. 177.

eller Storbritannien.¹⁶⁰ Målene i Sovjetunionens politik over for Færøerne bestod derfor først og fremmest i at påvirke de dansk-færøske forhold i en retning, der bedst passede til Moskvas interesser: Modvirke Færøernes integrering i det vestlige forsvarssamarbejde og anlæg af NATO-baser eller etablering af amerikanske militære installationer på øerne.¹⁶¹

PET's samtidige vurdering var, at der fra 1979 kunne konstateres en stigende sovjetisk interesse for Færøerne. Der var tale om både kulturelle og økonomiske fremstød. I 1979 oprettedes Venskabsforeningen Færøerne-Sovjetunionen, som blandt andet skulle have til formål at "opbløde" forholdet de to samfund imellem. Ifølge PET's årsrapport skulle dette i 1981 have ført til fiskeriforhandlinger, som færøsk presse omtalte som "de bedste nogen sinde." Ratifikationen af den indgåede aftale fandt sted i 1982 og skete i forbindelse med et besøg, som den sovjetiske fiskeriminister aflagde øerne. I samme anledning forhandlede man om reparation af sovjetiske fiskefartøjer på et værft, hvortil Sovjetunionen ikke tidligere havde haft adgang. Ifølge samme rapport var de sovjetiske omkostninger tilsyneladende uden betydning, hvad man i rapporten vurderede som "særlig fjern fra kendt sovjetisk forhandlingstaktik." Normalt sad russerne, som det udtryktes, "meget tungt" på pengeposen og gjorde kun, hvad der til fordel for Sovjetunionen. Ifølge PET's årsrapport måtte man frygte, at der var tale om sovjetisk "forretningsimperialisme", idet man mente at kunne konkludere, at der formodentlig var tale om et forsøg på at bringe den færøske økonomi i et afhængighedsforhold af Sovjetunionen. Rapporten mente også, at dette skulle ses analogt med Sovjetunionens interesser i Island, og at en ændring af NATO-magtbalancen i Nordatlanten, som det udtryktes, ville kunne forskyde magtbalancen mellem Øst og Vest på verdensplan.¹⁶²

I 1984 diskuterede Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg et udkast fra den østtyske ambassade til en rammeaftale vedrørende fiskeri mellem DDR på den ene side og Danmark og Færøerne på den anden. I den forbindelse havde myndighederne i Østberlin søgt at opnå tilladelse til at udveksle mandskab med fly og til, at østtyske fiskefartøjer uden begrænsning kunne anløbe færøske havne og tage nye forsyninger om bord. Aftaleudkastet var blevet sendt til høring i Forsvarsministeriet og PET. Førstnævnte gav udtryk for frygt for, at den ordning,

160 Ibid., s. 178.

161 Ibid., s. 178.

162 PET, administrativ sag: "Beretning om De sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktiviteter i Danmark i året 1982".

som DDR ønskede, åbnede mulighed for efterretningsmæssig virksomhed.¹⁶³ Ministeriet tilføjede dog, at såfremt udvekslingen af mandskab skete med dansk rute-fly, havde FE ”ingen indvendinger mod dette arrangement.” Hvad FE ønskede at advare imod var, at hvis udvekslingen skete med DDR-fly, betød dette, at Østtyskland fik mulighed for at uddanne piloter til de specielle landings- og startforhold, der gjaldt for flyvepladsen på Vágar.¹⁶⁴ PET, derimod, fandt ikke, at ”udskiftningen af besætninger i sig selv” forøgede faren for indhentning af oplysninger. Tjenesten henviste til, at Warszawapagtlandene allerede havde gode muligheder for efterretningsmæssig virksomhed på Færøerne, og fremhævede de sovjetiske fartøjer, der jævnligt blev repareret på et færøsk skibsværft.¹⁶⁵ Aftalen endte med at blive underskrevet den 8. september 1986.

Hvad angik reparationen af sovjetiske fiskefartøjer gav skibsværftet i Skala anledning til kommentarer hos PET. Den 6. februar 1985 blev det noteret, at der som følge af en aftale mellem Sovjetunionen og skibsværftet ”til stadighed” var to sovjetiske trawlere til reparation. Besætningen blev umiddelbart efter doksætning fløjet hjem, mens et særligt hold af reparationsarbejdere blev fløjet ind fra Murmansk for at forestå det almindelige vedligeholdelsesarbejde. Disse opholdt sig typisk omkring tre måneder på Færøerne. Når reparationerne på et af skibene var færdige, blev en ny søbesætning fløjet ind, mens reparationsmandskabet gik i gang med det næste skib. Denne fremgangsmåde rejste imidlertid spørgsmål, og PET ville blandt andet nærmere undersøge, hvordan de sovjetiske besætninger blev fløjet frem og tilbage. Man ville tydeligvis gerne have, at dette skete med danske fly for at minimere risikoen for, at sovjetiske piloter fik uddannelse i at flyve på Færøerne. PET mente også, at besætningerne burde søge om visa og arbejds- og opholdstilladelse frem for, som praksis var, at de rejste på søfartsbøger. Endelig var man interesseret i at vide, hvilken tilladelse politimesteren havde givet besætningerne til at færdes på Færøerne.¹⁶⁶ Ifølge daværende vicepolitimester i PET Mikael Lyngbo udgjorde netop dette aspekt af skibsværftsaftalen mellem Færøerne og Sovjetunionen et ”speciel problem” for PET, idet der konstant var mellem 150 til 200 russere, der, som det blev udtrykt, ”løb rundt” på øerne. PET-medarbejderen betragtede dette som et sikkerhedsproblem, da han mente,

163 PET, emnesag: Møde i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg, 1. august 1984.

164 Ibid.: Notat, 30. april 1984.

165 Ibid.: Møde i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg, 1. august 1984.

166 PET, ujournaliseret: ”Sovjetiske trawlers reparation på SKALA Værftet på Færøerne”.

at der var efterretningsfolk iblandt.¹⁶⁷ Det ”mulige” militære ønske om eventuelt at lægge hindringer i vejen for sovjetiske borgeres adgang til Færøerne blev af Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg erkendt som uopfyldeligt på grund af den betydning, som man måtte tillægge afsætningen af fisk og indtægterne ved reparationer af russiske trawlere på færøske værfter.¹⁶⁸

I første halvdel af 1980’erne noterede PET navnene på et antal danskere eller færinger, der arbejdede som medarbejdere for det sovjetiske nyhedsbureau APN, og som var bosat på Færøerne. To var registreret.¹⁶⁹ Ingen af de ovennævntes virksomhed synes dog at have haft en sådan rækkevidde, at der er fundet tegn på hvervning af agenter til såkaldt aktive foranstaltninger. Dette bekræftes også af Gordijevskij-materialet. De oplysninger om kontakter mellem færinger og østlande, som PET skaffede ved sig, stammer alle fra overvågning af østlandenes ambassader, og ifølge et medlem af Wamberg-udvalget så man ikke sager fra Færøerne.¹⁷⁰ Dette bekræftes af et andet medlem af udvalget, der har forklaret, at vedkommende ikke mente, at Wamberg-udvalget beskæftigede sig med Færøerne.¹⁷¹ Nærværende undersøgelse bekræfter dette billede.

Sammenfatning

Færøernes placering i Nordatlanten betød, at øerne havde en væsentlig strategisk betydning for både Øst og Vest. Ikke sjældent anløb skibe fra østblokken – ikke mindst fiskefartøjer – færøsk havn, og besætningerne gik i land. En væsentlig del af øernes sikkerhed blev varetaget af FE samtidig med, at det lokale ordenspoliti skulle holde øje med de indre forhold. En PET-medarbejder noterede i begyndelsen af 1950’erne, at der i hele dennes embedsperiode ikke var indløbet en eneste indberetning om mistænkelig adfærd i forhold til øernes indre sikkerhed. Det var utvivlsomt på den baggrund, at Justitsministeriet 1954 afviste et ønske fra politimesteren i Thorshavn om at få en kriminalbetjent udstationeret på

167 RB: 12. marts 2002; PET, administrativ sag, Årsberetning for Afdeling 3, 1984, s. 36-37.

168 Referat af Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg, 7. december 1984. Reparationer af sovjetiske trawlere på færøske værfter medførte, at der nogenlunde permanent opholdt sig mellem 50 og 70 russiske sømænd/fiskere på Færøerne.

169 PET, emnesag: ”Vedr.: Liste over APN medarbejdere her i Danmark og på Færøerne pr. 1. oktober 1981”, 12. oktober 1981.

170 RB: 19. december 2000.

171 RB: 20. december 2000.

øerne. Anløb af fartøjer gav i slutningen af 1950'erne anledning til udarbejdelse af rapporter om besætningernes færden og gøren på øerne under landlov. Fra slutningen af 1970'erne nævntes det i PET's årsrapporter, at der kunne konstateres en stigende sovjetisk interesse for øerne. Dette skete sideløbende med, at der blev udarbejdet rapporter om reparation af sovjetiske trawlere på skibsværfter på Færøerne. Der blev dog hverken konstateret forsøg på sovjetisk penetration eller på hvervning af lokale borgere, og rapporterne rettede derfor først og fremmest opmærksomheden mod visse sovjetiske rutiner, som indebar potentielle sikkerhedsaspekter. Tilsvarende kommenteredes den mulige politiske rækkevidde for Færøerne af en fiskeriaftale, som blev indgået med Sovjetunionen. Fredsbevægelsen på Færøerne blev også observeret, men der blev hverken konstateret forsøg på aktive foranstaltninger (active measures) eller potentielle agenter. Det billede, som det forskelligartede materiale fra PET giver vedrørende sikkerhedssituationen på øerne, stemmer godt overens med, hvad der ellers foreligger af tilgængelig viden om Sovjetunionens interesser over for Færøerne. Dette gælder især, hvad angår øernes status i forhold til Danmark: Sovjetunionen ønskede ikke at støtte selvstændighedsbestrebelse på øerne, idet Moskva mente, at reel uafhængighed var umulig, og alternativet til dansk overhøjhed var britisk eller amerikansk dominans.

4. RETLIG VURDERING FOR SÅ VIDT ANGÅR PERIODEN 1968-1989

Kommissionen har ikke under sin gennemgang af PET's virksomhed vedrørende Grønland og Færøerne fundet tegn på, at PET har overtrådt regler og retningslinjer fastsat af Folketinget eller regeringen.

5. KILDER OG LITTERATUR

1. Kilder

Upublicerede danske kilder

Udenrigsministeriet [UM]
Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg [ESU]

Justitsministeriets arkiv [JM]
P.O.-sager
Ujournaliserede sager

PET's arkiv [PET]:
Administrative sager
Engberg Petersens papirer
Emnekartoteker
Emnesager
Juristernes kopimapper
Operationssager
Ujournaliserede sager

PET-Kommissionens arkiv:
Retsbøger [RB]

Upublicerede udenlandske kilder

Udenlandske arkiver
National Archives II, College Park, Maryland [NA]
Record Group 59, Records of the Department of State [RG59]

2. Litteratur

A

Afviklingen af Grønlands Kolonistatus 1945-54, (DIIS, 2007).

C

Claesson, Paul (red.), *Grønland. Middelhavets Perle* (Eirene, 1983).

G

Gad, Finn, *Grønland. Politikens Danmarkshistorie* (Politiken, 1984).

Gordievsky, Oleg, *Next Stop Excecution. The Autobiography of Oleg Gordievsky* (London, 1995).

Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68 (DUPI, 1997).

H

Harder, Kirsten, *De dansk-færoske forhold 1945-1948* (Odense Universitetsforlag, 1979).

J

Jensen, Bent, *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (Odense Universitetsforlag, 1999).

Jensen, Bent, *Føroyar í kalda krígunum/Færøerne under den kolde krig (1945-1991)* (Løgmannsskrivstovan, 2004).

L

Larsen, Morten, *En stadig løbende fægtning. Danish Arctic Contractors og det danske arbejde på forsvarsområderne i Grønland, 1951-1959* (Upubliceret speciale, Københavns Universitet, 2006).

Lidegaard, Bo, *I Kongens navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-58* (Samleren, 1996).

M

Mariager, Rasmus, *I tillid og varm sympati. Dansk-britiske forbindelser og USA under den tidlige kolde krig* (Museum Tusulanums Forlag, 2006).

P

Petersen, Nikolaj, *Europæisk og Globalt Engagement 1973-2006*. Dansk Udenrigspolitik Historie, bd. 6 (Gyldendal Leksikon, 2006).

Polmar, Norman and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage* (New York, 1997).

S

Styrk, Mads Nissen, *De hemmelige kartoteker. Pest over Danmark* (Aros, 1964).

Sørensen, Nils Arne, ”Storbritannien og Det færøske Styre 1940-45”, *Historie* 1998/2, s. 193-221.

V

Villaume, Poul, *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig: en studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961* (Eirene, 1995).

BERETNING AFGIVET AF PET-KOMMISSIONEN:

Leif Aamand (formand), landsdommer,
Østre Landsret.

Johnny Laursen, lektor, ph.d.,
Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.

Regin Schmidt, adjunkt, ph.d.,
Afdeling for Historie, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.

Ditlev Tamm, professor, dr.jur. et phil., dr.h.c.,
Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet.

Jens Vedsted-Hansen, professor, dr.jur., Juridisk Institut,
Aarhus Universitet.

Forsideillustration:

Det var under den kolde krig en af PET's opgaver at sikkerhedsundersøge de danske statsborgere, der anmodede om visum til Grønland. Når spørgsmålet var vigtigt, hang det blandt andet sammen med frygten for spionage mod Thule-basen. Her ses foto af Thule-basen. (*Polfoto*)

Resumé:

PET-kommissionsloven gælder ikke umiddelbart for Færøerne og Grønland, men kan ved kongelig anordning sættes i kraft for disse landsdele med de afvigelser, som de særlige færøske og grønlandske forhold tilsiger. Dette skete i 2001. I dette bind undersøges og redegøres der for PET's efterretningsvirksomhed 1945-89 på det politiske område i forhold til Grønland og Færøerne. Bindets første del er en fremstilling af PET's virksomhed i forhold til Grønland, mens anden del er en beskrivelse af PET's virksomhed i forhold til Færøerne.